

Dr Ana Batrićević

DRUGA ŠANSA:
RAD OSUĐENIKA SA PSIMA
U KPZ SREMSKA MITROVICA

Beograd, 2019

Dr Ana Batrićević
DRUGA ŠANSA: RAD OSUĐENIKA SA PSIMA
U KPZ SREMSKA MITROVICA

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd

E-mail
krinstitut@gmail.com

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

Recenzenti
Prof. dr Vladan Joldžić
Prof. dr Dragan Jovašević
Dr Jovan Ćirić

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Dizajn korica
Ana Batrićević

Štampa
Pekograf

Tiraž
300

Objavlivanje ove knjige finansiralo je
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije

SADRŽAJ

UVOD	7
KAKO SU ŽIVOTINJE UBLAŽAVALE LJUDSKU PATNJU KROZ ISTORIJU	15
VRSTE INTERVENCIJA BAZIRANIH NA INTERAKCIJI IZMEĐU LJUDI I ŽIVOTINJA	25
SAVREMENA ISKUSTVA U RESOCIJALIZACIJI UZ POMOĆ ŽIVOTINJA	37
Intervencija udruženja Paws for Progress u HM YOI Polmont - škotskom nacionalnom zavodu za mlade prestupnike	37
Program Udruženja Puppies Behind Bars, SAD	44
Paws of Purpose - Rikers Island, Njujork	54
PRAVNI OKVIRI ZA REALIZACIJU PROGRAMA RADA OSUĐENIH LICA SA ŽIVOTINJAMA U REPUBLICI SRBIJI.....	63

Doprinos programa rada osuđenika sa psima ostvarenju svrhe kazne zatvora u skladu sa zakonodavstvom Republike Srbije.....	63
USKLAĐENOST PROGRAMA RADA SA PSIMA SA PRAVNIM OKVIRIMA OD ZNAČAJA ZA TRETMAN, OBRAZOVANJE I RAD OSUĐENIKA	77
Tretman osuđenih lica	77
Obrazovanje osuđenih lica.....	90
Rad osuđenih lica	92
PRIMENA PROGRAMA RADA OSUĐENIH LICA SA PSIMA U KPZ SREMSKA MITROVICA	97
O KPZ Sremska Mitrovica.....	97
O proceduri rada prilikom zbrinjavanja napuštenih pasa u prihvatilištu u KPZ Sremska Mitrovica	107
Udomljavanje pasa iz prihvatilišta za napuštene pse u KPZ Sremska Mitrovica....	116
O Programu rada osuđenih lica sa psima u KPZ Sremska Mitrovica	121
IMPRESIJE UČESNIKA PROGRAMA RADA SA PSIMA U KPZ SREMSKA MITROVICA	135
DAN OTVORENIH VRATA U KPZ SREMSKA MITROVICA.....	155
ZAKLJUČAK.....	161
REFERENCE.....	171

UVOD

Monografija "Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica", čiji je autor dr Ana Batrićević, viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, bavi se temom koja do sada nije bila obrađivana u domaćoj naučnoj literaturi, budući da se i sam program rada osuđenika sa psima u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica sprovodi tek nešto više od godinu dana. Ovaj program resocijalizacije osuđenika koji podrazumeva njihov rad sa napuštenim psima smeštenim u azilu unutar zatvorskog kompleksa predstavlja novinu u domaćem sistemu izvršenja krivičnih sankcija, što i samo istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji čini originalnim, aktuelnim i opravdanim u naučnom i društvenom smislu. Osuđenici koji učestvuju u ovom programu se staraju o psima,

neguju ih, dresiraju i stiču znanja i kvalifikacije sa kojima mogu taj posao obavljati i po izlasku na slobodu, čime se uvećava njihova šansa za zaposlenje i sticanje legalnih prihoda, a smanjuje verovatnoća recidivizma, odnosno povrata. Istovremeno, psi sa kojima osuđenici rade su sklonjeni sa ulice i socijalizuju se, čime se povećavaju njihove šanse da budu udomljeni. Na ovom mestu treba napomenuti da povrat postoji onda kada učinilac, koji je ranije osuđivan, ponovo učini krivično delo. Inače, u literaturi se pod pojmom povrata najčešće podrazumeva penološki povrat, koji postoji u situaciji kada lice, koje je ranije osuđivano na kaznu zatvora, po izlasku iz kazneno-popravne ustanove, ponovo izvrši krivično delo, usled koga je sud i za naknadno učinjeno delo izrekao kaznu zatvora, usled čega se takvo lice ponovo nalazi u sistemu izvršenja (Stevanović *et al.*, 2018: 7).

U prvom delu monografije, načinjen je sumaran osvrt na istorijski razvoj same ideje uključivanja životinja u rad sa licima koja borave u različitim ustanovama, uključujući tu ne samo ustanove kaznenog tipa, već i one koje su namenjene lečenju telesno ili psihički obolelih lica, a sa ciljem da se kroz interakciju sa životinjama ovim licima pomogne da prevaziđu najrazličitije probleme i poteškoće.

Nakon toga, analizirani su programi resocijalizacije osuđenika koji uključuju rad sa psima, a

koji se primenjuju u drugim kazneno-popravnim ustanovama u svetu. Ukazano je na dosadašnje rezultate primene takvih programa, kako u pogledu smanjenja recidivizma, tako i u pogledu pozitivnih promena u osećanjima, raspoloženjima, stavovima, ponašanju i disciplini osuđenika koji su u njima učestvovali. Takođe, ukazano je i na širi društveni značaj koji primena takvih programa može imati, pre svega u vidu doprinosa zbrinjavanju i udomljavanju napuštenih pasa i unapređenja dobrobiti životinja.

Potom je opisan konkretan program rada osuđenih lica sa psima koji se od sredine 2017. godine sprovodi u KPZ Sremska Mitrovica. U ovom delu monografije predstavljeni su rezultati terenskog istraživanja koje je autor sproveo u KPZ Sremska Mitrovica tokom 2018. godine. Osim ostvarivanja uvida u sadržinu i način sprovođenja samog programa, o čemu su saznanja stečena kroz razgovore sa zaposlenima u KPZ Sremska Mitrovica koji su angažovani na njegovoj realizaciji, ovaj deo monografije omogućava i sagledavanje tog programa iz perspektive samih osuđenika. Naime, u njemu su, između ostalog, predstavljene lične impresije učesnika u programu, koje su oni izneli u polustruktuisanim intervjuima sa autorom. Monografija sadrži i izvode iz razgovora koje je autor vodio sa osuđenicima koji neposredno, rečima samih osuđenika, oslikavaju kako interakcija sa

psima deluje na njihova osećanja, ponašanje tokom boravka u zatvoru, ali i na njihove stavove i planove vezane za život nakon izdržavanja kazne.

Terenskim istraživanjem obuhvaćeno je ukupno 11 osuđenih lica koja su u trenutku njegovog sprovođenja radila sa psima u KPZ Sremska Mitrovica. To je ujedno bila i prva grupa osuđenika koji su bili uključeni u ovaj program. Na ovom mestu treba naglasiti da veličina uzorka objektivno nije mogla biti veća budući da se sa primenom programa tek otpočelo. U tom smislu, ovo istraživanje predstavlja "pionirski" korak u ovoj oblasti u našoj zemlji. Imajući u vidu veličinu uzorka, kao i metod istraživanja, jasno je da je u pitanju istraživanje kvalitativnog karaktera. Njime se nastoji na prvom mestu ostvariti uvid u način sprovođenja pomenutog programa. Pored toga, njime se želi ostvariti uvid u to na koji način sami osuđenici koji su u program uključeni isti doživljavaju, kako on na njih utiče i, eventualno, da li postoje neke potrebe za njegovim izmenama kako bi se uskladio sa njihovim potrebama.

Osvrćući se na ključne prednosti opisanog programa, kao i na koristi koje od njega mogu imati ne samo osuđena lica, već i životinje, ali i šira društvena zajednica, autor se u zaključnom delu zalaže za proširenje njegove primene i u drugim sličnim ustanovama u našoj zemlji, dajući konkretne

smernice za realizaciju te ideje. Osim toga, autor insistira na značaju poštovanja dobrobiti životinja prilikom sprovođenja ovakvih programa. Pri tome autor ističe da se dobrobit životinja u KPZ Sremska Mitrovica od samog početka sprovođenja ovog programa poštuje i uvažava, ali da je to izuzetno bitna stavka o kojoj treba nastaviti brigu i u budućnosti.

Fotografije koje su se našle u ovoj monografiji napravio je autor monografije prilikom terenskog istraživanja o primeni programa resocijalizacije koji se sastoji u radu osuđenika sa psima iz azila za pse u okviru KPZ Sremska Mitrovica. Uključivanjem pomenutih fotografija u ovu monografiju autor je želeo da prikaže fragmente svakodnevice osuđenika i pasa u KPZ Sremska Mitrovica koji su dobili "drugu šansu" - da se resocijalizuju i ponovo pronađu svoje mesto u društvu. Nastojanjem da i vizuelno dočara interakciju između osuđenika i životinja, autor je nastojao da široj javnosti predstavi pozitivno dejstvo koje ona ima i na jedne i na druge.

Na taj način omogućeno je da se naučna i šira javnost na jedan sveobuhvatan i potpun način upozna sa sadržajem, smislom i efektima ovog programa, te da stekne ne samo narativni već i vizuelni utisak o njemu. Time se doprinelo da emotivni, transformišući i neretko osveščujući trenuci iz svakodnevnog rada osuđenika sa psima budu zabeleženi, ali i izneti izvan zatvorskih zidina i

predstavljani zajednici na jedan neposredan način. Inače, ukupno 14 fotografija koje je autor monografije napravio tokom pomenutog terenskog istraživanja (od kojih su se neke našle i u ovoj monografiji) bile su izložene na samostalnoj izložbi autora pod nazivom "Druga šansa" u galeriji Bartselona u Beogradu od 15. do 27. oktobra 2018. godine.¹

¹ Više o tome: David Pujado, Izložba fotografija "Druga šansa / Second chance" Ane Batričević, 10.10.2018., portal Designed.rs, http://designed.rs/news/izlozba_fotografija_druga_sansa_second_chance_ane_batricevic, 23.05.2019.

Empatija - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

KAKO SU ŽIVOTINJE UBLAŽAVALE LJUDSKU PATNJU KROZ ISTORIJU

Istorijski posmatrano, životinje su odigrale niz važnih uloga u razvoju ljudskih ideja o poreklu i tretmanu različitih fizičkih i mentalnih oboljenja (Serpell, 2006: 3), a mnogobrojni pozitivni efekti interakcije između ljudi i životinja poznati su još od antičkih vremena (Czerw, 2017: 149). Ideja da bi negovanje veza između ljudi i životinja moglo imati ulogu u socijalizaciji, posebno kod dece, pojavila se krajem 17. veka, na početku perioda prosvetiteljstva (McCloud, 2015: 22). Tako je, na primer, Džon Lok verovao da davanje deci da se staraju o psima, vevericama, pticama i drugim sličnim životinjama treba da se koristi kao način da se kod njih

podstakne razvoj nežnosti i osećaja odgovornosti za druge (Serpell, 2006: 12).

Ideja uključivanja životinja u intervencije u okviru institucija takođe nije nova (Bachi, 2014:1). Teorije koje zastupaju stav da vreme provedeno sa životinjama ima pozitivno dejstvo na socijalizaciju ljudi počele su da se primenjuju na tretman osoba sa mentalnim smetnjama krajem 18. veka. Najraniji detaljnije opisani eksperiment u ovoj oblasti sproveden je u Engleskoj, u stacionaru Jork (*York Retreat*) (Serpell, 2006: 12). Osnovan od strane zajednice Kvekeru 1796. godine u prvom redu kao versko utočište, stacionar Jork nije uopšte podsećao na velike bolnice toga vremena kakve su postojale u, na primer Francuskoj i Italiji (Charland, 2007: 61). Ono po čemu se stacionar Jork razlikovao od tadašnjih ustanova za zbrinjavanje i lečenje osoba sa mentalnim smetnjama bilo je pre svega to što su pacijenti u njemu mogli nesmetano da šetaju po dvorištu i baštama u kojima je bilo mnoštvo malih životinja poput zečeva, galebova, sokolova i živine (Serpell, 2006: 12). Terapeutski uspeh stacionara Jork i njegovih metoda bio je dobro poznat naučnicima iz tog perioda, a osim uključivanja životinja, smatra se da je za njega bila zaslužna i primena posebnog, religioznim učenjem inspirisanog, metoda lečenja (Charland, 2007: 61).

Pažnja - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Prisustvo životinja, a posebno kućnih ljubimaca, u ustanovama za lečenje i zbrinjavanje osoba sa mentalnim smetnjama u Engleskoj postaje naročito zastupljeno tokom 19. veka (Toy, 2017). Razlog za to je širenje uverenja da kontakt sa životinjama može doprineti buđenju prosocijalnih i uopšte dobro-namernih osećanja kod ljudi (Tuke, 1813: 96 in Charland, 2007: 66). Tako je, na primer, novinar *George Augustus Sala* prilikom svoje posete Kraljevskoj bolnici *Bethlem* 1860. godine zabeležio da su životinje prisutne kako u muškom tako i u ženskom krilu, ističući posebno njihov doprinos popravljanju raspoloženja i umirivanju pacijenata. *Sala* je naročito podvukao ulogu pasa i ptica, kao i korišćenje pesme ptica kako bi se "*...pacijenti u mislima preneli na zelena polja i svetlucave potoke*" (Toy, 2017).

Iscljujuće dejstvo životinja na ljude promovisala je i *Florence Nightingale*, medicinska sestra koja je uvela značajne reforme kada je u pitanju pristup staranju o hospitalizovanim pacijentima i njihova nega (Cohen, 1984: 1). Ona je smatrala da "*mali kućni ljubimac često može predstavljati sjajno društvo za bolesnike, posebno kada je reč o hroničnim bolesnicima*", tvrdeći da "*ptica u kavezu često predstavlja jedino zadovoljstvo osobama sa invaliditetom koje su prinuđene da provode godine u istoj prostoriji*" (Nightingale, 1869: 89).

Šampioni - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

U Sjedinjenim Američkim Državama, prisustvo pasa u institucijama u kojim se pojedinci čuvaju i leče prvi put se pominje 1919. godine, u prepisci između sekretara za unutrašnje poslove i načelnika u državnoj bolnici za osobe sa mentalnim smetnjama u Vašingtonu (koja je kasnije nazvana *St. Elizabeth Hospital*) iz 1919. (Strimple, 2003: 71). Ali, poznato je da su i pre toga, tačnije 1885. godine, životinje bile uključene u resocijalizaciju prestupnika i to u sklopu jedne farme u Viskonsinu, gde su se bavili zbrinjavanjem stoke (Bachi, 2014: 7).

Uprkos evidentnom uspehu ovih pionirskih eksperimenata sa uključivanjem životinja u lečenje i resocijalizaciju u okviru različitih institucija, širenje "strogo naučnog pristupa" u medicini uglavnom je eliminisalo životinje iz bolničkog okruženja do početka 20. veka (Serpell, 2006: 12). Međutim, uključivanje životinja u različite terapijske programe, uključujući i one koji se primenjuju u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija tokom poslednjih nekoliko decenija sve više ponovo dobija na značaju.

Prvi uspešni moderni terapijski program uz pomoć životinja u zatvorskom okruženju u SAD realizovan je u *Oakwood* forenzičkom centru (ranije: državna bolnica Lima za forenzičke pacijente) u gradu Lima u državi Ohajo 1975. godine. Tada je *David Lee*, socijani radnik u psihijatriji otpočeo primenu takve terapije nakon što je primetio

napredak kod pojedinih osuđenika koji su se starali o povređenoj ptici. Nakon toga, sprovedeno je komparativno istraživanje u trajanju od godinu dana. Tokom ovog istraživanja upoređivana su dva identična zatvorska krila, od kojih su u jednom držani kućni ljubimci, dok u drugom nisu.

Rezultati istraživanja potvrdili su da je u krilu gde su držani kućni ljubimci bilo za polovinu manje zahteva za lekovima, te da je u njemu zabeležen manji broj nasilnih incidenata, kao i da nije bilo nijednog registrovanog pokušaja samoubistva. (Strimple, 2003: 72). Iako su u fokusu ove monografije programi rada osuđenih lica sa psima, treba istaći da se u pojedinim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija kako u svetu tako i kod nas u programe rada sa osuđenicima uključuju i druge životinje, poput konja i mačaka. Prvi program koji je podrazumevao rad sa konjima u cilju resocijalizacije osuđenih lica osmislio je dr *Ron Zaidlicz* o okviru svoje dobrotvorne fondacije pod nazivom Nacionalna organizacija za divlje američke konje (*National Organization for Wild American Horses - NOWAH*), krajem sedamdesetih godina 20. veka (Strimple, 2003: 73).

Kada su mačke u pitanju, treba istaći da je 1982. godine jedan veoma važan program primenjen u centralnom odeljenju zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u gradu Lorton u Virdžiniji, koji je upravo

podrazumevao saradnju između zavoda i lokalnog društva za zaštitu životinja i u okviru kojeg su osuđenici imali zadatak da se staraju o povređenim mačkama iz tog grada (Strimple, 2003: 73).

Poverenje - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

VRSTE INTERVENCIJA BAZIRANIH NA INTERAKCIJI IZMEĐU LJUDI I ŽIVOTINJA

Različite intervencije zasnovane na vezama između ljudi i životinja potpadaju pod pojam "intervencije uz pomoć životinja" (*Animal Assisted Interventions - AAI*). Intervencije uz pomoć životinja predstavljaju krovni pojam za nekoliko različitih intervencija koje podrazumevaju interakciju između ljudi i životinja. Tu spadaju: 1) terapija uz pomoć životinja (*Animal Assisted Therapy*), 2) aktivnosti uz pomoć životinja (*Animal Assisted Activities*) i 3) obrazovanje (učenje, edukacija) uz pomoć životinja (*Animal Assisted Education*).

Terapija uz pomoć životinja predstavlja intervenciju usmerenu ka ostvarivanju unapred određenog cilja, koja je osmišljena tako da doprinese

boljitku pacijenta na fizičkom, socijalnom, emocionalnom i kognitivnom planu i koja se primenjuje od strane posebno obučenog tima stručnjaka za rad sa životinjama u toj oblasti (Johnson, Bruneau, 2016: 118). Terapija uz pomoć životinja spada u terapeutske pristupe čiji su ciljevi u skladu sa svim osnovnim teorijskim orijentacijama u oblasti psihološkog savetovanja. Ona se smatra dodatkom terapiji koji ima za cilj da ohrabri pacijenta kao i da ga dodatno motiviše da učestvuje u terapiji. Osim toga, ovaj dodatak terapiji ima za cilj i da unapredi, poboljša vezu koja se uspostavlja između pacijenta i terapeuta, da podstakne pažnju pacijenta i njegovu fokusiranost na zadatke, kao i da učvrsti pozitivne promene kod pacijenta. Terapija uz pomoć životinja može da se primenjuje uz bilo koju vrstu terapeutske prakse (direktivnu ili nedirektivnu) i u individualnom, grupnom ili porodičnom terapijskom okruženju (Chandler, 2012: 166).

U svim nabrojanim formatima terapije uz pomoć životinja, kućni ljubimci (po pravilu psi) se uključuju u interakciju sa ljudima koji imaju specifične afektivne, emocionalne i kognitivne potrebe ili sa onima koji su socijalno deprivirani (Vallejo, Santos-Fita, González, 2017: 2). Prisustvo kućnog ljubimca značajno doprinosi prijatnijoj atmosferi i ublažava negativne uticaje nepoznatog okruženja na pacijenta. Životinje čine da se pacijenti osećaju bezbednije,

sigurnije, spremnije da se brže oslobode pred terapeutom. Osim toga, uočeno je da uz kućne ljubimce pacijenti više nastoje da se izraze, kao i da postaju skloniji introspekciji u potrazi za ličnim uvidima (Chandler, 2012: 166).

Danas među najzastupljenije terapijske pristupe zasnovane na uključivanju životinja u rad sa pacijentima spadaju: 1) terapija uz pomoć pasa, 2) terapija uz pomoć konja, 3) terapija uz pomoć mačaka i 4) terapija uz pomoć delfina (Czerw, 2017: 150). Pokazalo se da terapije uz pomoć životinja imaju pozitivne terapeutske efekte na različite vrste pacijenata, uključujući i one sa fizičkim poteškoćama, odnosno oboljenjima, poput kardiovaskularnih bolesti, ali i one sa mentalnim poteškoćama, kao što su demencija i depresija (Pedersen *et al.*, 2011: 493-500) ili šizofrenija (Barak *et al.*, 2001: 439).

Aktivnosti uz pomoć životinja obuhvataju različite aktivnosti u koje su uključene životinje i koje pružaju mogućnost za ostvarivanje određenih motivacionih, obrazovnih, rekreativnih ili terapijskih benefita bez postojanja precizno definisanih ciljeva tretmana. Za sprovođenje ovih aktivnosti nije nužno prisustvo stručno obučениh lica, a njihovo odvijanje je mahom spontano (Delta Society, 2003; O'Haire *et al.*, 2014: 163). Kao primer ovakvih aktivnosti može se navesti dovođenje za to dresiranog psa u bolnicu sa ciljem da se pacijenti oraspolože. U takvim

situacijama se ne zahteva prisustvo licenciranog terapeuta koji bi nadzirao interakciju između pacijenata i životinje, a organizovanje posete i staranje o životinji i njenoj dobrobiti prepušteno je bolničkom osoblju ili staratelju životinje.²

Obrazovanje uz pomoć životinja predstavlja planiranu i unapred osmišljenu intervenciju kojom rukovode, odnosno koju sprovode profesionalci zaposleni u obrazovnoj ili sličnoj struci i koja ima tačno određene akademske ili obrazovne ciljeve³. Ovaj vid obrazovanja formalno je usmeren na realizaciju određenih, prethodno precizno definisanih ciljeva i ima za cilj da omogući podsticanje napretka u oblasti kognitivnog funkcionisanja osoba koje su u njega uključene. U obrazovanju uz pomoć životinja učestvuje tim posebno obučenih eksperata za rad sa životinjama koji čini integralni deo obrazovnog procesa (Davinson, 2015: 8).

Najveći broj naučnih istraživanja koja su do sada sprovedena na temu intervencija uz pomoć životinja bio je deskriptivnog karaktera i oslanjao se na studije pojedinačnih slučajeva ili male uzorke bez

² 1 Fur 1 Foundation, The Difference between Animal Assisted Therapy (AAT) and Activities (AAA): Part 2 of 2 <https://www.1fur1.org/difference-animal-assisted-therapy-aat-activities-aaa-part-2-2/>, 30.01.2019.

³ Više o tome videti na: AVMA (American Veterinary Medical Association), Animal-Assisted Interventions: Guidelines, <https://www.avma.org/KB/Policies/Pages/Animal-Assisted-Interventions-Guidelines.aspx>, 30.01.2019.

kontrolnih grupa (Maujean, Pepping, Kendal: 2015, prema: Furst, 2016: 53). Zbog toga je na račun ovih istraživanja često upućivan niz kritika, uz naglašavanje da postoji potreba da se efekti intervencija uz pomoć životinja dodatno istraže uz primenu strožije koncipiranih metodoloških pristupa (Furst, 2016: 53). Ipak, uprkos činjenici da broj različitih eksperimentalnih studija posvećenih istraživanju intervencija uz pomoć životinja nije veliki, može se konstatovati da postoji mala kolekcija kvalitetnih dobro osmišljenih istraživanja koja se bave ovom temom. Upravo ta istraživanja potvrdila su pozitivne rezultate kada su u pitanju efekti intervencija uz pomoć životinja. Njihovi nalazi ukazuju na postojanje dokaza o pozitivnim psihološkim i psiho-socijalnim uticajima takvih intervencija (*Ibid.*).

Tako su, na primer, *Rosetti* i *King* sproveli analizu nekoliko studija koje su se bavile ispitivanjem efekata intervencija uz pomoć životinja na psihijatrijske pacijente sa različitim dijagnozama (Furst, 2016: 53). Na taj način su otkrili da je kod psihijatrijskih pacijenata na koje su primenjivane intervencije uz pomoć životinja uočen značajan napredak u pogledu njihove sposobnosti komunikacije, interakcije sa drugima i socijalizacije (Rosetti, King, 2010: 46). Osim toga, ovi autori utvrdili su da intervencije uz pomoć životinja imaju niz

pozitivnih dejstava na fizičko, psihičko i socijalno stanje primalaca intervencije, odnosno tretmana. Fizički benfiti uključuju: snižavanje krvnog pritiska i broja otkucaja srca, dok psihički obuhvataju poboljšanje sposobnosti da se izraze emocije kao i da se izgrade jače veze sa terapeutom kada je i životinja uključena u proces. Naime, potvrđeno je da životinje utiču na socijalni status pojedinaca tako što doprinose pojačavanju interakcije osobe sa drugim ljudima jer su ljudi često komunikativniji kada su životinje prisutne. Kada su u pitanju pacijenti sa poremećajima raspoloženja i depresijom, uočeno je da je uključivanje životinja u njihovu terapiju doprinelo da oni bolje kontrolišu bes, da im se ublaže simptomi depresije i stresa, kao i da im se umanjí anksioznost (Rosetti, King, 2010: 47).

Souter i Miller ispitivali su različite kontrolne studije intervencija uz pomoć pasa koje su primenjivane u odnosu na pacijente sa simptomima depresije i koje su se bazirale na procenama efektivnosti tretmana od strane samih pacijenata (Souter, Miller, 2007). Njihova analiza ukupno 5 studija potvrdila je postojanje statistički značajnog broja slučajeva u kojima su intervencije uz pomoć životinja pomogle da se kod pacijenata redukuju simptomi povezani sa depresijom (Souter, Miller, 2007, prema: Furst, 2016: 53). Među studijama koje su *Nimer i Lundahl* (Nimer, Lundahl, 2007) uvrstili u

svoju meta-analizu, najstrože provere delotvornosti intervencija uz pomoć životinja utvrđene su u 4 studije koje su koristile takozvanu aktivnu kontrolnu grupu umesto kontrolne grupe na koju se nije primenjivao nikakav tretman. Pod aktivnom kontrolnom grupom se podrazumeva kontrolna grupa u odnosu na koju je primenjivana neka druga vrsta intervencija, poput na primer fotografisanja, kako bi se onda boljitak pacijenata iz te grupe poredio sa boljitkom pacijenata u odnosu na koje su primenjivane intervencije uz pomoć životinja. Ovo istraživanje potvrdilo je da su intervencije uz pomoć životinja imale blagotvornije dejstvo na fizičko, mentalno i socijalno stanje pacijenata od nekih drugih intervencija kao što su na primer fotografisanje ili bavljenje sportskim aktivnostima. Na osnovu toga, oni su zaključili da terapija uz pomoć životinja predstavlja veoma intenzivan vid terapije koji zavređuje dalje istraživanje i primenu (Nimer, Lundahl, 2007: 234, prema: Furst, 2016: 53).

Programi rada zatvorenika sa životinjama (*Prison-based Animal Programs - PAPs*) podrazumevaju uključivanje životinja u programe rada u okviru ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Najzastupljeniji oblik ovih programa povezan je sa radom u korist zajednice, prilikom kojeg osuđena lica koja učestvuju u programu dresiraju životinje (najčešće su u pitanju psi) i staraju se o

njima, kako bi te životinje kasnije bile udomljene (Bachi, 2014: 1). Ovi programi primenjuju se i odvijaju na različite načine i imaju različito određene programske ciljeve (Loe, 2015: 2). Najčešće se programi rada osuđenih lica sa životinjama realizuju u sledećim formama: 1) kao takozvani gostujući programi prilikom kojih se kućni ljubimci donose u ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija od strane udruženja za zaštitu o životinjama u određenim vremenskim terminima; 2) kao programi za rehabilitaciju divljih životinja, tokom kojih učesnici brinu o povređenim divljim životinjama da bi ih nakon toga pustili na slobodu; 3) kao programi tokom kojih učesnici vode računa o farmskim životinjama - uključujući mužu krava, uzgoj teladi, ali i uzgajanje ribe u ribnjacima; 4) kao programi udomljavanja kućnih ljubimaca, tokom kojih pojedini osuđenici dobijaju mogućnost da udome kućnog ljubimca i da se o njemu staraju; 5) kao programi socijalizacije (dresure) životinja kako bi se one kasnije koristile za pomaganje ljudima, kao što je na primer slučaj sa psima koji pomažu slepim i slabovidim ljudima (Cooke, 2014: 2); 6) kao programi profesionalnog obučavanja koji se sastoje u obučavanju polaznika iz oblasti nege i dresure pasa; 7) kao programi rada u korist zajednice, gde učesnici dresiraju životinje i staraju se o njima da bi se one kasnije dale na usvajanje od strane građana i 8) kao takozvani multimodalni programi koji u sebi po pravilu sadrže i

komponente programa profesionalne obuke i stručnog osposobljavanja i elemente programa rada u korist zajednice (Bachi, 2014: 8; Furst, 2006: 413).

Čini se da programi dresure pasa (*Dog Training Programs - DTPs*) u ovom trenutku važe za najpopularniji oblik intervencija uz pomoć životinja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Razlog za to je saznanje da ovi programi po pravilu za rezultat imaju čitav niz pozitivnih ishoda, uključujući poboljšanja u pogledu dobrobiti i ponašanja osuđenika, kao i izlaženje u susret njihovim različitim potrebama (Leonardi *et.al.*, 2017). Razlika između programa interakcije sa životinjama u okviru zavoda za izvršenje krivičnih sankcija i primene intervencija uz pomoć životinja u odnosu na opštu populaciju leži u činjenici da se u slučaju programa rada osuđenika sa psima interakcija između ljudi i životinja ne uspostavlja samo u svrhu realizacije terapijskih ciljeva niti se nužno kombinuje sa drugim metodima kliničke terapije (Furst, 2006, Leonardi *et.al.*, 2017). Naime, interakcija sa životinjama u zatvorskom okruženju po pravilu podrazumeva i njihovo dresiranje odnosno obuku od strane osuđenika, kao i staranje o njima, dok mnogobrojni programi tog tipa uključuju i profesionalnu obuku osuđenika sa ciljem da se povećaju njihove šanse za zapošljavanje nakon izlaska na slobodu (Leonardi *et.al.*, 2017). Iako su psi najzastupljeniji, treba napomenuti da se rad

osuđenika sa životinjama sve češće sprovodi i uz pomoć konja (Strimple, 2003: 73). Primera radi, može se navesti da su u SAD psi najviše uključeni u ovakve programe rada (66,2%), dok su sledeće najčešće korišćene životinje u ovakvim programima rada uglavnom konji i krave (Bachi, 2014: 7).

U literaturi se ističe da primerni cilj primene programa rada sa životinjama u zatvorima nije samo poboljšanje psihičkog, fizičkog i socijalnog aspekta života osuđenih lica, već da su oni u prvom redu usmereni ka ostvarivanju nekih drugih ciljeva, poput dresiranja pasa kako bi mogli da se koriste kao psi tragači ili psi koji pomažu osobama sa invaliditetom (Furst, 2006). Uprkos ovom stanovištu pojedinih istraživača, nema sumnje da ovi programi predstavljaju moćno sredstvo da se promeni ponašanje osuđenika (Furst, 2016: 54). Imajući u vidu činjenicu da se učestvovanje u ovakvim programima od strane osuđenika često smatra privilegijom kao i činjenicu da su liste čekanja za ubacivanje na iste često veoma dugačke, nameće se zaključak da i samo otpočinjanje rada sa životinjama može delovati na osuđenike tako da promene svoje ponašanje na bolje. Nažalost, do sada nije sprovedeno istraživanje koje bi na velikom uzorku moglo empirijski da potvrdi delotvornost ovakvih programa (*Ibid.*). Ipak, jedno istraživanje koje je sprovedeno na grupi osuđenika koji su uključeni u program, gde je

kao kontrolna grupa korišćena grupa onih koji su ostali na listi čekanja (Fournier, Geller, Fortney, 2007) potvrdilo je da su oni koji su uključeni u program značajno napredovali na planu sticanja i razvoja socijalnih veština kao i u okviru terapijskog programa (Furst, 2016: 55).

SAVREMENA ISKUSTVA U RESOCIJALIZACIJI UZ POMOĆ ŽIVOTINJA

Intervencija udruženja Paws for Progress u HM YOI Polmont - škotskom nacionalnom zavodu za mlade prestupnike

Jedan izuzetno dobar primer sprovođenja programa rada osuđenih lica sa psima predstavlja angažovanje udruženja *Paws for Progress* (u daljem tekstu: *PPF*) u nacionalnom zavodu *HM YOI Polmont* u Škotskoj za mlade prestupnike muškog pola uzrasta od 16 do 21 godine kojima su izrečene završne kazne različitih dužina, ali najčešće između 2 i 4 godine (Leonardi *et al.*, 2017). Dakle, reč je o primeni programa rada osuđenih lica sa psima, ali u odnosu na jednu specifičnu kategoriju

prestupnika - mlade u sukobu sa zakonom (O'Hara, Leicester, 2015: 153). Do sada su uočene brojne dobre strane ovog programa (Mercer, Gibson, Clayton, 2015: 43-54), o kojima će posebno biti reči.

PFP⁴, program koji je razvila *Rebecca Leonardi* 2009. godine, predstavlja prvi program za obuku pasa koji se sprovodi u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija u Velikoj Britaniji. Ovaj program realizuje se u saradnji sa škotskom Službom za izvršenje kazne zatvora (*Scottish Prison Service - SPS*)⁵, udruženjem *Dogs Trust*⁶ i Univerzitetom Stirlinga⁷. Projekat je otpočeo sa pilot fazom koja se odvijala tokom 2011. godine. Tokom 2012. godine PFP je započeo saradnju sa Fife Koledžom⁸, pružajući na taj način učesnicima u programu više mogućnosti za obrazovna dostignuća. U skladu sa tim, omogućeno je da se program što više prilagodi potrebama učesnika, kao i da se njihovo obrazovanje usmeri na one teme koje su istovremeno i relevantne i zanimljive za polaznike. Pored toga, PFP je usvojio primenu principa po kojem raniji polaznici služe kao mentori novim polaznicima, čime se omogućava dodatna podrška za nove

⁴ Paws for Progress. About us, <https://pawsforprogress.co.uk/about-us/>, 01.02.2019.

⁵ The Scottish Prison Service (SPS), <http://www.sps.gov.uk/Corporate/AboutUs/AboutUs.aspx>, 01.02.2019.

⁶ The Dogs Trust, <https://www.dogstrust.org.uk/>, 01.02.2019.

⁷ University of Stirling, <https://www.stir.ac.uk/>, 01.02.2019.

⁸ Fife College, <https://www.fife.ac.uk/>, 01.02.2019.

polaznike kako bi napredovali, ali i opcija za starije polaznike koji žele da usavrše svoja znanja i veštine i nastave da budu uključeni u program.⁹ Tokom 2014, *PPF* je organizovan kao neka vrsta socijalnog preduzeća i sada ima ključnu ulogu kao koordinator svojih partnera i drugih udruženja, institucija i organizacija koje ga podržavaju. Uprkos ovim organizacionim promenama, cilj *PPF*-a ostao je nepromenjen: "Da se unapredi dobrobit ljudi i životinja kroz promovisanje i podržavanje, na različite načine, pozitivnih i delotvornih interakcija između njih".¹⁰

Program rada sa napuštenim psima u *HMP & YOI Polmont* uspešno se sprovodi od 2011. godine. Mladi prestupnici koji učestvuju u ovom programu stiču znanja o tome kako da dresiraju i rehabilituju napuštene pse kako bi ih pripremili za udomljavanje. Radeći pod nadzorom instruktora za dresuru i predavačima na kursu, oni uče da rade timski i koriste metode nagrađivanja kako bi pomogli psima. Ključni ciljevi koji se nastoje ostvariti ovim programom kada su u pitanju prestupnici odnose se na: popravljavanje njihovog ponašanja, razvoj veština koje će im omogućiti lakše zapošljavanje po izlasku na slobodu, njihovo uključivanje u obrazovni proces i

⁹ Paws for Progress. About us, <https://pawsforprogress.co.uk/about-us/>, 01.02.2019.

¹⁰ *Ibid.*

unapređenje njihove dobrobiti. Kada je reč o psima, osnovni ciljevi koji se žele ostvariti kroz program uključuju: poboljšanje njihovog ponašanja, promovisanje njihove dobrobiti i povećanje njihovih šansi da budu uspešno udomljeni. Dakle, program je dobar kako za mlade prestupnike, tako i za pse. Posebno je važno to što mladi prestupnici stiču obrazovanje iz oblasti staranja o psima, što utiče na njihove stavove u vezi sa odgovornim vlasništvom pasa, dok se psi pripremaju da pronađu novi dom.¹¹

Psi iz lokalnih azila koji funkcionišu u okviru dobrotvornih udruženja za zaštitu životinja se tri puta nedeljno dovode u zavod, gde provode između 2 i 3 sata na obuci. Svaki polaznik dobija svog psa sa kojim radi, a njihovi zajednički naponi usmereni su na to da pas na kraju bude uspešno udomljen. Opšti su utisci da se između polaznika i pasa veoma brzo uspostavlja emotivne veze. Mladi ljudi koji učestvuju u ovom programu ispoljavaju izuzetnu posvećenost prilikom rada sa psima, dok su psi mahom raspoloženi i voljni da učestvuju u obuci.¹²

¹¹ Paws for Progress. Rescue dog training program, <https://pawsforprogress.co.uk/services/prison-based-services/hmp-yoi-polmont/>, 01.02.2019.

¹² Paws for Progress. Course Format, <https://pawsforprogress.co.uk/services/prison-based-services/hmp-yoi-polmont/program-format/>, 01.02.2019.

*Priprema za udomljavanje - KPZ Sremska Mitrovica,
2018.*

Učestvovanje u programu je dobrovoljno, a podaci o programu su javno dostupni u samom zavodu, tako da se svi prestupnici mogu o njemu informisati. Podobnost kandidata da učestvuje u programu zavisi od njegove spremnosti, ali i od vremena koje mu je preostalo do kraja kazne, kako bi mogao da završi ceo kurs pre izlaska na slobodu. Prethodno dobro vladanje nikada nije predstavljalo preduslov za učestvovanje u kursu, niti je vrsta krivičnog dela za koje je neko lice osuđeno imala uticaja na odabir kandidata. (Leonardi *et al.*, 2017).

Po okončanju kursa, polaznici imaju mogućnost da preuzmu ulogu mentora i da pomažu novim učesnicima u programu. Štaviše, nakon izdržavanja kazne i povratka u zajednicu, nekadašnji polaznici kursa mogu da ostanu u kontaktu sa timom *PWP*-a i da se uključe u raznovrsne programe volontiranja i obavljanja stručne prakse.¹³

Dosadašnja istraživanja (Leonardi *et al.*, 2017) potvrđuju da su se svi ispitanici veoma pozitivno izrazili o programu, svojim iskustvima sa psima i impresijama o radu u grupi. Pored toga, osuđenici koji su učestvovali u programu istakli su da je za njih kurs bio veoma koristan, a najveći broj njih osetio je u sebi određene promene. Kada je reč o interakciji sa

¹³ Paws for Progress. Course Format, <https://pawsforprogress.co.uk/services/prison-based-services/hmp-yoi-polmont/program-format/>, 01.02.2019.

psima, skoro svi učesnici u programu opisali su taj proces kao veoma snažno emotivno iskustvo, ističući da su osetili pojačanu empatiju i potrebu da se tretiraju sa poštovanjem. Skoro jedna polovina učesnika u programu uporedila je iskustva i promene u sebi sa promenama koje su se dešavale i psima, a skoro svi su te pozitivne promene povezivali upravo sa učestvovanjem u programu odnosno sa zadovoljstvom koje su osetili pre svega zahvaljujući boravku van zatvorskog okruženja, terapijskim efektima programa, povezivanju sa psima, boljim raspoloženjem i osećanjem dobrobiti (videti i: Brooke Hill, 2016: 22).

Samo prisustvo pasa učesnici u programu videli su kao način da se institucionalno okruženje normalizuje, kao i da se osuđenima omogući da se osele slobodno uprkos činjenici da su lišeni slobode, ali i kao sredstvo da se napravi prijatnija atmosfera i uspostave socijalne veze. Konačno, učesnici u programu podvukli su da prema njihovom mišljenju upravo šansa da steknu nova znanja, napreduju i ostavre određeni uspeh kroz niz različitih aktivnosti predstavlja razliku između programa rada sa psima i drugim aktivnostima u kojima su mogli da učestvuju tokom izdržavanja kazne (Leonardi *et al.*, 2017).

Program Udruženja Puppies Behind Bars, SAD

Udruženje *Puppies Behind Bars (PBB)* bavi se podučavanjem osuđenika da dresiraju pse za pružanje pomoći ranjenim ratnim veteranima kao i da detektuju eksplozivne naprave prilikom akcija predstavnika organa unutrašnjih poslova. U okviru ovih programa, predviđeno je da se psi donesu u zatvor kada su stari svega 8 nedelja te da ostanu sa osuđennicima koji ih dresiraju oko 2 godine. Ideja na kojoj počivaju aktivnosti PBB.-a jeste da kako štenci odrastaju u voljene i lepo dresirane pse, njihovi staratelji uče kako da doprinesu društvu umesto da mu naškode.¹⁴

Sa svojim aktivnostima, Udruženje PBB počinje u julu 1997. godine inspirisano radom koji je veterinar *Thomas Lane* otpočeo u zatvoru *Gainesville* na Floridi. Nakon razgovora osnivača PBB-a sa pomenutim veterinarom i osuđennicima koji su učestvovali u njegovom programu, rodila se ideja da se takav program proširi i na ostale zatvore u SAD.¹⁵

¹⁴ Puppies Behind Bars, Misson, <https://puppiesbehindbars.com/mission/>, 13.05.2019.

¹⁵ Puppies Behind Bars, History <https://puppiesbehindbars.com/history/>, 13.05.2019.

Uzajamnost - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Prvi zatvor u kojem je program PBP-a primenjen bio je kazneno-popravni zavod za žene *Bedford Hills*. Kazneno-popravni zavod *Bedford Hills* je zatvor najvišeg stepena sigurnosti, lociran u istoimenom naselju u okrugu *Westchester* u državi Njujork, nešto manje od 20 km severoistočno od zatvora Sing Sing i nešto više od 70 km severno od grada Njujorka. Osnovan je još 1901. godine i prvenstveno je bio namenjen za "prevaspitanje" osoba ženskog pola koje su učinile lakša krivična dela odnosno prekršaje. Danas se u ovom zatvoru nalazi oko 800 osuđenika (Lindemuth, 2007: 91). *Bedford Hills* ima dugu istoriju primene raznovrsnih eksperimentalnih programa. Primera radi, još od samog osnivanja ovaj zatvor imao je obdanište, koje radi i danas. Obdanište radi uz pomoć centra za podršku roditeljstvu, centra za dnevni boravak i kancelarije za zaštitu prava deteta. Dečji centar deluje pod okriljem katoličke dobrotvorne organizacije bruklinske dioceze od koje dobija deo sredstava za rad (Lindemuth, 2007: 91). Pored toga, u ovom zatvoru postoji i bašta, odnosno uređeno dvorište u kojem osuđenice mogu da rade i provode slobodno vreme (Lindemuth, 2007: 92).

Na početku rada PBP-a 1997. godine u zatvor *Bedford Hills* uneta su svega 2 šteneta, da bi već do kraja 1998. godine u njemu bilo 5 štenadi sa kojima je radilo i o kojima se sa puno ljubavi i pažnje staralo

ukupno 10 osuđenica. U to vreme, psi su podučavani samo osnovnoj poslušnosti i socijalizovani su kako bi se pripremili za uključivanje u formalnu obuku u okviru škola za dresuru pasa vodiča. Psi su u zatvoru provodili oko godinu dana i u početku nije bilo planirano da se oni uključe u složenije ili dugotrajnije obuke. Međutim, stvari su se promenile nakon terorističkog napada 11. septembra 2001. godine. Tada se javila ideja da bi se psi u zatvoru mogli obučavati i za traganje za eksplozivnim napravama kako bi pružali pomoć policiji. Tako je aktivnost PBP-a već tokom 2002. godine proširena i na obuku pasa tragača za eksplozivnim napravama (*Explosive-Detection Canines-EDCs*). Prva obuka tog tipa organizovana je u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija *Edna Mahan* u državi Nju Džersi. *Edna Mahan* je jedina kazneno-popravna ustanova u državi Nju Džersi u kojoj kaznu izdržavaju isključivo lica ženskog pola i u kojoj boravi otprilike 600 punoletnih osuđenica.¹⁶ Od tada pa do danas, PBP je uspeo da obuči preko 400 pasa za traganje za eksplozivnim napravama u zatvorima širom SAD. Ovi psi angažovani su u mnogim državama SAD, ali i u

¹⁶ Senate Joint Resolution No. 74, State of New Jersey, 218th Legislature, Introduced May 10, 2018, <https://legiscan.com/NJ/text/SJR74/id/1794454>, 13.05.2019.

njihovim diplomatskim predstavništvima u inostranstvu.¹⁷

Kao odgovor na pojavu velikog broja ranjenih ratnih veterana iz Iraka i Avganistana, PBP od 2006. godine počinje da sprovodi obuku pasa koji bi im pomagali. Ova promena predstavljala je značajnu okosnicu u razvoju PBP-a, budući da se zaposleni u ovoj organizaciji do tada nisu bavili takvom vrstom obuke. Uprkos izazovima sa kojima su se susretali, do sada su uspjeli da obuče oko 100 pasa, a počevši od 2008. godine organizuju se i dolasci veterana u sam zatvor kako bi se i oni na licu mesta mogli upoznati sa psima i naučiti kako da sa njima postupaju.¹⁸

Iako su se tipovi obuke pasa menjali i evoluirali tokom vremena, PBP ostaje veran svojoj osnovnoj misiji: da obučava osuđenike da uspešno dresiraju takozvane "radne pse". Osim dresure pasa, cilj obuke jeste i da osuđenici steknu osnovna znanja i veštine iz ove oblasti kako bi se nakon izdržavanja kazne zaposlili. Procenjuje se da oko 75% pasa uspešno završi obuku, dok se oni koji iz

¹⁷ Puppies Behind Bars, History
<https://puppiesbehindbars.com/history/>, 13.05.2019.

¹⁸ *Ibid.*

nekih razloga ne uspeju da budu izdresirani daju na udomljavanje.¹⁹

Osuđenici koji učestvuju u programu prolaze kroz strogu i intenzivnu obuku, a psi su im povereni na staranje tokom celog dana. Metode koje se primenjuju kako tokom obuke osuđenika tako i tokom dresure pasa konstantno se prilagođavaju novonastalim potrebama i okolnostima, a u skladu sa prethodnim praktičnim iskustvima i povratnim informacijama koje se dobijaju od veterana i pripadnika policije kojima su psi dati. Psi se pažljivo biraju, a fleksibilnost obuke omogućava da se tokom trajanja samog kursa psi po potrebi prebace sa jednog programa obuke na drugi.²⁰

PBB zapošljava 7 instruktora koji drže obuku u ukupno 6 ustanova za izvršenje krivičnih sankcijaširok SAD, a oko 140 osuđenika učestvuju u ovakvim programima. Pored toga, instruktori PBB-a godišnje sprovode 3 do 4 posebne obuke namenjene veteranima koji se uče da rade sa psima koji su im dodeljeni.²¹

O koristima ovog programa za zajednicu, osuđenike i životinje slikovito govore reči onih koji

¹⁹ Puppies Behind Bars, Goals, Strategy, Assessing Results, <https://puppiesbehindbars.com/goals-strategy-assessing-results/>, 13.05.2019.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

su u njega uključeni. Tako na primer jedan od zaposlenih u PBB-u ističe: *"Osuđenici moraju da učine nešto ispravno kako bi vratili dug društvu zbog onoga što su učinili u prošlosti"* (Ward, 2015). Jedan od učesnika u programu naglašava: *"Dobio sam svog psa kada je imao samo 8 nedelja. Ne možete držati u rukama štene od 8 nedelja a da ne osetite ništa... Zapravo je velika odgovornost imati psa... Znam da me društvo gleda na određen način zbog onoga što sam učinio u prošlosti, ali isto tako znam da će doći vreme kada će pas koga obučavam služiti višem cilju. To čini da se osećam kao da mogu da učinim promenu uprkos činjenici da sam bio u zatvoru"*²².

Reči ovog osuđenika jasno govore u prilog tome da učestvovanje u programu rada sa psima u znatnoj meri utiče na njihov odnos prema zajednici i to ne samo u smislu odvrtaćanja od kriminalnog ponašanja, već i u smislu želje da se u nju vrate kao korisni, aktivni članovi. One potvrđuju i to da takvi programi mogu kod učesnika probuditi želju da preuzmu aktivnu ulogu u svojoj resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji, da steknu osećaj kontrole nad sopstvenim životom, ali i odgovornosti za svoje postupke. Kada su u pitanju veterani, reči jednog od njih ilustruju koliko im zapravo pomoć ovih pasa znači: *"Nisam znao da imam problem (post-*

²² *Ibid.*

traumatski stresni sindrom) dok nisam izašao iz vojske. Primetio sam da sve više osećam bes, a da se sve manje družim. Nekada sam voleo da izlazim". Susret sa drugim veteranima na treningu za veterane kojima su dodeljeni psi organizovanom od strane PBB-a on opisuje na sledeći način: "Viđanje sa drugim ranjenim veteranima u meni je izazvalo osećaj kao da vidim svog brata ili sestru povređene". Uz pomoć jednog od osuđenika koji radi sa psima, ovaj veteran spojen je sa svojim psom. On o tome kaže: "Oni za mene nisu osuđenici. Oni su ljudi koji imaju svoje ličnosti. Ponekad dobri ljudi naprave pogrešne izbore i zbog toga moraju da snose posledice. Čudesno je ono što su ovi ljudi uradili. Oni su u ovog psa uložili 3 godine svoje iskrene ljubavi i posvećenosti".²³

Jedan od veterana koji se iz Avganistana vratio sa ordenom ali i bolnim i teško izlečivim povredama i intenzivnim post-traumatskim stresnim poremećajem o svom iskustvu sa psom koji je obučavan u okviru PBB-a i koji mu je dodeljen govori na sledeći način: "Od kada sam dobio Liberti mnogo sam srećniji. Samoća je nestala". Na njegovo iznenađenje, nestali su i simptomi post-traumatskog stresnog poremećaja poput znojenja tokom noći. Osuđenica koja je dresirala Liberti nalazi se na izdržavanju kazne za ubistvo, a suštinu svog rada sa psima sumirala je u

²³ *Ibid.*

sledećoj izjavi: *"Oduzela sam ljudski život i zato se osećam loše. Zbog toga želim da učinim nešto kako bih vratila svoj dug"* (Glazer, 2015). Osim što potvrđuje činjenicu da od programa rada sa psima korist imaju i osuđenici i psi i šira društvena zajednica, reči veterana pokazuju i da ovakvi programi menjaju odnos zajednice prema osuđeničkoj populaciji. Uviđajući trud i napore koje su osuđenici uložili u rad sa psima a radi ostvarivanja nekog društveno korisnog cilja, čini se da zajednica (ili makar oni njeni članovi koji, poput veterana, imaju direktne benefite od ovih programa i njihovi bližnji) počinje da ih posmatra drugačije, kao svoje ravnopravne članove. To je izuzetno važno budući da stigmatizacija osuđenih lica, koja vodi do njihove identifikacije sa ulogom prestupnika važi za jedan od faktora koji u velikoj meri doprinose recidivizmu. Naime, osuđenici su često odbačeni od strane svoje porodice i lišeni postpenalne pomoći, kao i formalne podrške od strane vladinih/nevladinih organizacija te često izlaze nalaze upravo u povratku u zatvore (Knežić, 2017: 186). Reintegracija u društvo, koje ne prihvata nego umesto toga stigmatizuje i marginalizuje bivše osuđenike skoro da je nemoguća (Knežić, 2017: 187). Eliminirajući ili barem ublažavajući stigmatizaciju i socijalnu ekskluziju osuđenika, ovaj program doprinosi njihovoj uspešnijoj resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji a samim tim i smanjenju recidivizma.

Sloboda - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Paws of Purpose - Rikers Island, Njujork

Zatvor *Rikers Island* nalazi se u državi Njujork, na *East River*-u, severno od aerodroma *La Guardia*. Zatvor se nalazi na ostrvu površine od oko 1,7 km². Ovo ostrvo najpre je korišćeno kao zatvorsko poljoprivredno dobro, a prva kaznena ustanova na njemu (kazneno-propravni zavod za muškarce) izgrađena je 1935. godine. Od tada je broj ustanova za izvršenje krivičnih sankcija na ostrvu porastao na deset odvojenih zatvorskih jedinica, uključujući i pritvorske jedinice, kao i jedinice u kojima borave osuđenici koji izdržavaju kaznu zatvora u trajanju do godinu dana. Na ostrvu u proseku istovremeno boravi oko 16000 osuđenih lica oba pola (Lindemuth, 2007: 93), a ono je ujedno i najveća farma u gradu Njujorku, na kojoj se godišnje proizvodi na tone poljoprivrednih proizvoda (Jenkins, 2016: 18). *Rikers Island* odlikuje duga istorija nasilnih sukoba, osuđeničkih pobuna, preopterećenosti zatvorskih kapaciteta i odsustva finansijskih sredstava za realizaciju programa rada sa osuđenima, a problemi ove ustanove za izvršenje krivičnih sankcija eskaliraju tokom devedesetih godina 20. veka (Useem, Goldstone, 2002: 502). Ozloglašeni *Rikers Island*-a doprinela je praksa čestog upućivanja osuđenika u samicu koja je u ovom zatvoru bila izuzetno zastupljena (Haffner, 2018).

Povezivanje - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Do sprovođenja korenitih reformi u ovom zatvoru dolazi krajem devedesetih godina, nakon kadrovskih promena u njujorškim organima zaduženim za izvršenje krivičnih sankcija. Okončanje nesuglasica između zatvorske uprave i gradskih vlasti, formulisanje jedinstvene politike postupanja upravnika i zatvorskog osoblja, unapređenje bezbednosti osuđenika, ograničavanje prekomerne upotrebe sile od strane zaposlenih u zatvoru, izlaženje na kraj sa zatvorskim pobunama i efikasno odgovaranje na provokacije osuđenika samo su neke od reformi koje je nova vlast uspela da sprovede u ovom zatvoru (Useem, Goldstone, 2002: 504). U zatvoru je uspostavljen solidan socijalni poredak, a promene su omogućile kreiranje okruženja koje osuđenici percipiraju kao bezbedno, prilagođeno njihovim potrebama i lišeno zloupotreba (Useem, Goldstone, 2002: 506).

U periodu nakon pomenutih reformi dolazi do uvođenja niza inovativnih i kreativnih programa rada sa osuđenicima usmerenih na njihovu resocijalizaciju i socijalnu reintegraciju, a zasnovanih na interakciji između ljudi i prirode.

Jedan od takvih programa jeste program pod nazivom Zelena kuća (*Green House*), koji ima za cilj da osuđenicima omogući da prođu kroz profesionalnu obuku i steknu radno iskustvo u oblasti uređenja, postavljanja i održavanja vrtova.

Kroz obuku u okviru ovog programa godišnje prođe između 85 i 100 osuđenika (Lindemuth, 2007: 93). Obrazovanjem osuđenika olakšava se njihova reintegracija u socijalnu sredinu nakon izlaska na slobodu, sprečava se njihova diskriminacija na tržištu rada i omogućava njihovo redovno zapošljavanje. Na taj način prevenira se njihovo vraćanje kriminalnom miljeu ponašanja, bilo usled sekundarne identifikacije sa "likom prestupnika", bilo usled faktičkog nedostatka prihoda i nemogućnosti da se oni na legalan način steknu.

U okviru bašte nalaze se: vrt sa leptirima i vrt sa pticama, bašta sa lekovitim biljem, povrtnjak, kuća za ptice, jezero, vodopad, staklena bašta, staze popločane kamenom i ciglama, kao i zgrada koja služi kao kancelarija i učionica. Predavanja iz hortikulture održavaju se uglavnom tokom zimskih meseci, kada nije moguće izvoditi baštenske radove. Tokom zime staklena baša služi kao radionica u kojoj osuđena lica prave kućice za ptice, boksove za vetruške i slepe miševе, žardinjere i druge predmete za zatvorsku baštu ali i za gradske škole i parkove (Lindemuth, 2007: 93). Osim što se bave održavanjem i proširivanjem vrtova, osuđena lica uključena u program *Green House* angažovana su i na uzgajanju biljaka za škole i druge javne ustanove poput biblioteka u siromašnijim delovima grada. Povrće koje se uzgaja u ovim baštama donira se za

časove kuvanja koje pohađaju osuđena lica, ali i obližnjim prihvatilištima za beskućnike (Lindemut, 2007: 93).

Osim programa *Zelena kuća*, u zatvoru *Rikers Island* sprovodi se i program rada osuđenika sa psima, pod nazivom *Paws of Purpose*. Ovaj program zajednički sprovode organizacija *Animal Farm Foundation (AFF)* i Odsek za izvršenje krivičnih sankcija grada Njujorka, sa ciljem unapređenja kvaliteta života napuštenih pasa sa jedne i ljudi sa druge strane.²⁴

AFF je osnovana osamdesetih godina 20. veka u uverenju da svaki pojedinac zaslužuje ravnopravnost, saosećanje i pravdu, kao i da se spajanjem ljudi i životinja može doprineti okončanju diskriminacije i jednih i drugih. Naime, osnovna ideja kojom je inspirisan rad ove organizacije jeste da rasizam, klasizam i drugi oblici nepravde uzrokuju diskriminaciju kako ljudi tako i pasa. U cilju borbe protiv takvog postupanja, *AFF* sprovodi nekoliko programa koji imaju zajednički cilj da omoguće obuku napuštenih pasa (i po pravilu teško udomljivih pasa zbog rasa kojima pripadaju, kao što je na primer pit-bul, a koje važe za takozvane "opasne") da obavljaju određene poslove, poput pomaganja osobama sa

²⁴ Animal Farm Foundation, Paws of Purpose, <https://animalfarmfoundation.org/programs-events/paws-of-purpose/>, 22.05.2019.

invaliditetom, pomaganja policiji ili traganja, ne bi li se na taj način oni lakše udomili. Po značaju koji ima ne samo za pse već i za ljude posebno se izdvaja program *Paws of Purpose* koji se realizuje u zatvoru *Rikers Island*. Ovaj program sprovodi se od 2016. godine i do sada je zahvaljujući njemu obučeno 85 pasa od strane skoro 270 osuđenika.²⁵

U okviru programa koji *AFF* sprovodi u zatvoru *Rikers Island*, po 8 pasa spaja se sa dve grupe osuđenika i potom boravi u zatvoru *Rikers Island* u periodu od 8 nedelja. Ono po čemu je ovaj program specifičan jeste činjenica da psi koji su u njega uključeni žive sa osuđennicima koji im pružaju dvadesetčetvoročasovnu negu i zbrinjavanje. Program se odvija pod nadzorom sertifikovanog instruktora koji konstantno saraduje sa učesnicima kako bi se psima na dnevnom nivou obezbedilo staranje, društvo, obuka i socijalizacija. Psi se uče osnovnim komandama i socijalizuju se, da bi nakon okončanja ove obuke oni bili upućeni na dalju obuku za pse koji pomažu osobama sa invaliditetom, pse tragače ili kućne ljubimce.²⁶

²⁵ Inmates train rescue dogs with 'Paws of Purpose' program on Rikers Island, 05.02.2019., <https://pix11.com/2019/02/05/inmates-train-rescue-dogs-with-paws-of-purpose-program-on-rikers-island/>, 22.05.2019.

²⁶ Animal Farm Foundation, Paws of Purpose, <https://animalfarmfoundation.org/programs-events/paws-of-purpose/>, 22.05.2019.

Za pomaganje osobama sa invaliditetom se u okviru ovog programa obučavaju napušteni psi rase pit-bul koji su ranije boravili u azilu za nezbrinute pse. Pre odabira za učešće u programu obavlja se detaljna evaluacija pasa, da bi se oni potom uputili na obuku koja ima za cilj da ih osposobi da pomažu osobama sa invaliditetom. Tako se ovi psi obučavaju da, na primer, pomognu osobi da održi ravnotežu, da otvore i zatvore vrata, da joj dodaju različite predmete, da vuku kolica, da prekinu napade panike i slično. Ispunjavanje ovih zadataka prilagođava se individualnim sposobnostima svakog psa, a ukoliko se desi da neki od pasa uprkos inicijalno pozitivnoj evaluaciji ne uspe da ih savlada, taj pas se daje na udomljavanje kao pas za emotivnu podršku.²⁷

O pozitivnom uticaju koji interakcija sa psima ima na osuđenike u zatvoru *Rikers Island* kao i o prednostima i smislu programa *Paws of Purpose*, najbolje govore izjave koji su oni davali za medije koji su izveštavali o sprovođenju ovog programa. Tako je jedan od zatvorenika, osuđen zbog teške krađe, izjavio: "*Učinili smo stvari koje smo učinili. Nije lako reći - žao mi je, ali ovo je način da se vrati dug zajednici*".²⁸

²⁷ Animal Farm Foundation, Our Service dog Program, <https://animalfarmfoundation.org/programs-events/service-dogs/>, 22.05.2019.

²⁸ Inmates train rescue dogs with 'Paws of Purpose' program on Rikers Island, 05.02.2019.,

On je opisao da mu program pomaže na način na koji ulica nije mogla da mu pomogne. Takođe, on je u svojim zapazanjima istakao osećaj zajedništva koji se među osuđenima razvio tokom rada sa psima, rekavši: *"Svi mi smo ovde kao porodica. Radimo zajedno i međusobno komuniciramo."*²⁹ Drugi zatvorenik, koji je osuđen za sitnu krađu naglasio je da bi želeo da nakon izlaska na slobodu otpočne da radi kao frizer za pse i naglasi sledeće: *"Ovaj program mi je pružio ogromnu pomoć"*.³⁰

Prema rečima jednog od zaposlenih u organizaciji *AFF* koja ovaj program sprovodi, njen glavni cilj jeste da se okonča diskriminacija ljudi i životinja i, kako je on istakao: *"Osećamo da *AFF* spašava i ljude i pse"*.³¹ Pozitivne impresije o programu imaju i zaposleni u zatvoru. Tako prema rečima jednog od njih: *"Ovaj program omogućava osuđenima da ispolje saosećanje i ljubav prema psima, a to je njihova strana koja po pravilu ne dolazi do izražaja"*.³² Prema rečima zaposlenih u Odseku za izvršenja krivičnih sankcija, ovaj program ima mnogo širi značaj od pozitivnih efekata koje proizvodi "iza rešetaka". On doprinosi da se na celom ostrvu

<https://pix11.com/2019/02/05/inmates-train-rescue-dogs-with-paws-of-purpose-program-on-rikers-island/>, 22.05.2019.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

na kojem se nalazi zatvor *Rikers Island* smanji učestalost nasilnih incidenata i to tako što omogućava izgradnju socijalnih veza između osuđenika. Kako je jedan od zaposlenih u zatvoru istakao: *"Svi osuđenici imaju odgovornosti - dresiraju pse i vode ih napolje, svaki dan ima svoj raspored i svi rade timski."* Slično rešenjima zastupljenim i u drugim zatvorima, na kraju programa, osuđenici dobijaju sertifikat o završenoj obuci i profesionalna znanja i veštine koje će im koristiti na slobodi. Kao krajnji cilj programa, zaposleni u zatvoru istakli su: *"Smisao je zapravo da se osuđenima olakša uspešan povratak na slobodu"*.

PRAVNI OKVIRI ZA REALIZACIJU PROGRAMA RADA OSUĐENIH LICA SA ŽIVOTINJAMA U REPUBLICI SRBIJI

***Doprinos programa rada osuđenika sa psima
ostvarenju svrhe kazne zatvora u skladu sa
zakonodavstvom Republike Srbije***

Sve krivične sankcije usmerene su ka realizaciji istog cilja. Kao i krivično pravo u celini, krivične sankcije postoje u prvom redu zbog suzbijanja kriminaliteta, a odlikuje ih primena represije u cilju prevencije. Represivnost krivičnih sankcija ogleda se u tome što one podrazumevaju nanošenje određenog zla ili pretnju zlom učiniocu

krivičnog dela. Naime, one dovode do oduzimanja ili ograničavanja određenih prava i dobara učinioca krivičnog dela ili sadrže pretnju da će do toga doći. Pri tome treba imati u vidu i činjenicu da se izvesno zlo nanosi učiniocu krivičnog dela kroz njegovu društvenu i moralnu osudu, odnosno stigmatizaciju koja, sama po sebi predstavlja povredu njegove časti i ugleda (Stojanović, 2016: 42).

Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija, uključujući i kaznu zatvora je, prema članu 4. Krivičnog zakonika Republike Srbije³³ (u daljem tekstu: KZRS) suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. To je takozvana opšta svrha kažnjavanja, odnosno opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija. Ona se ne razlikuje od osnovnog cilja krivičnog prava u celini, sadržanog u nastojanju da se putem generalne i specijalne prevencije suzbijaju dela kojima se povređuju ili ugrožavaju dobra zaštićena krivičnim zakonodavstvom (Stojanović, 2016: 43).

Pojam kazne sadrži iste elemente kao i opšti pojam krivičnih sankcija, a razlike između ta dva pojma uočavaju se u pogledu načina ispoljavanja njihovih obaveznih elementa. Kazna se definiše kao

³³ Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

zakonom predviđena represivna mera koja se u cilju suzbijanja kriminaliteta primenjuje prema učiniocu krivičnog dela na osnovu odluke suda posle sprovedenog krivičnog postupka (Stojanović, 2016: 210). Kazna je prinudna mera predviđena u zakonu koju izriče sud učiniocu skrivljenog krivičnog dela u cilju zaštite čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju njegovih sloboda i prava (Jovašević, Stevanović, 2012: 12). Od svih krivičnih sankcija, kazne imaju najizraženiji stepen represivnosti, budući da one najviše zadiru u prava i dobra učinioca krivičnog dela. Naime, kazna u svojoj suštini nužno sadrži određeno zlo. Ali, to ne znači da kazna jeste niti da treba da bude sama sebi cilj. Iako se izvršenjem kazne učiniocu krivičnog dela nanosi određeno zlo, to ne znači da se kazna svodi na голу represiju (Stojanović, 2016: 211). Osim toga, kazna sadrži i socijalno-etički prekor koji društvo upućuje učiniocu krivičnog dela, zbog čega je neraskidivo povezana sa krivicom učinioca (*Ibid.*).

Za razliku od većine stranih krivičnih zakonika koji ne određuju izričito svrhu kažnjavanja, KZRS to čini (Stojanović, 2016: 211). U članu 42. KZRS istaknuto je da je u okviru prethodno opisane opšte svrhe krivičnih sankcija, svrha kažnjavanja: 1) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela; 2)

uticanje na druge da ne čine krivična dela i 3) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona. Dakle, pored specijalne prevencije (tačka 1.) i generalne prevencije (tačka 2.), KZRS u tački 3. sadrži i jedan poseban aspekt generalne prevencije na koji se naročito u poslednje vreme dosta stavlja akcenat - pozitivnu generalnu prevenciju. Pozitivna generalna prevencija ima za cilj učvršćivanje društvenih i moralnih normi od strane pojedinaca, koja bi trebalo da predstavlja najjaču branu vršenju krivičnih dela (Stojanović, 2016: 213).

U članu 2. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija³⁴ (u daljem tekstu: ZIKS) propisano je da se izvršenjem krivičnih sankcija ostvaruje opšta i individualna svrha njihovog izricanja u cilju uspešne reintegracije osuđenih u društvo. Kada je reč o kazni zatvora, član 43. ZIKS-a propisuje da je njena svrha da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

³⁴ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014.

Učenje - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Iz citiranih zakonskih odredbi proizlazi da je osnovni smisao izvršenja kazne zatvora, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija, da se osuđena lica resocijalizuju, odnosno da se omogući njihova uspešna reintegracija u društvenu zajednicu. Krajnji rezultat ove uspešne resocijalizacije i socijalne reintegracije jeste prevencija recidivizma, odnosno sprečavanje da se bivši osuđenici nakon izlaska na slobodu vrate kriminalnom miljeu ponašanja i ponovo učine krivično delo. Uspešna realizacija ovog cilja izvršenja kazne zatvora podrazumeva brojne napore kako od strane lica koja rade sa osuđenima tako i od strane njih samih da bi se prevazišle prepreke koje na tom putu stoje.

Kao jedna od osnovnih prepreka na putu uspešne resocijalizacije i socijalne reintegracije osuđenih lica stoje zatvorske deprivacije. Naime, kao tip totalne institucije, zatvor ne može, neće ili ne uspeva da na odgovarajući način zadovolji neke bazične potrebe osuđenika, pa zato dolazi do pojave zatvorskih deprivacija (Špadijer Džinić *et al.*, 2009: 226). Prema Sajksu, (Sykes, 1958: 65-77, prema: Ilijić, 2014: 78), zatvorski uslovi doprinose pojavi niza deprivacija, među kojima su najzastupljenije: deprivacije slobode, deprivacije heteroseksualnih odnosa, deprivacije materijalnih dobara i usluga, deprivacije autonomije i deprivacije sigurnosti.

Briga - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Mnoga istraživanja na temu negativnih efekata zatvaranja potvrdila su da dugotrajan boravak u zatvorskoj instituciji može imati za posledicu ozbiljnu psihološku štetu, pri čemu treba imati u vidu da njen intenzitet zavisi od toga da li je kazna zatvora kraćeg ili dužeg trajanja (Ilijić, 2014: 76). Pri tome treba naglasiti da za emocionalno i fizičko preživljavanje u zatvoru još veći značaj od dužine kazne ima skup individualnih sposobnosti osuđenika da se prilagode na zatvorske uslove života i zatvorske deprivacije (Ilijić, 2014: 77).

Reagovanje na zatvorske deprivacije je različito, a najčešće se upravo one navode kao uzrok nastanka zatvoreničkog društvenog sistema. Naime, čini se da stvaranje posebnih društvenih odnosa među osuđenima i razvoj sistema vrednosti i normi koje predstavljaju suprotnost u odnosu na opšteprihvaćeni društveni sistem i zatvor kao organizaciju predstavlja najučestaliji način da se ublaže zatvorske frustracije i lišavanja (Ilijić, 2014: 83). U tom kontekstu, integrisanost u zatvorenički društveni sistem predstavlja veoma zastupljen odgovor osuđenika na deprivacije (Nikolić, Kron, 2011: 76). Podrazumeva se da je reč o negativnoj tendenciji, te se u cilju sprečavanja te, ali i brojnih drugih negativnih posledica zatvaranja konstantno traga za iznalaženjem načina da se one prevaziđu i zamene pozitivnim kad god je to moguće. Naime, kao što ističe Knežić: "Sama izolacija od

spoljnjeg sveta je dovoljna kazna i ne bi joj trebalo dodavati dehumanizovane uslove tokom izdržavanja kazne" (Knežić, 2017: 15), te je zadatak savremenog sistema krivičnih sankcija da nastoji da zatvorske deprivacije svede samo na onaj minimum inherentan samom lišenju slobode.

Međutim, sve češće se postavlja pitanje da li zatvori uopšte mogu obavljati ulogu popravljanja i resocijalizacije osuđenih ili oni obavljaju samo ulogu kažnjavanja? Od sedamdestih godina prošlog veka u većini zapadnih zemalja i kod nas koncept resocijalizacije našao se na udaru kritike jer nije dao očekivane rezultate odnosno jer nije u dovoljnoj meri uticao na smanjenje stope kriminaliteta i recidivizma (Ilijić, 2015: 304). Ali, za neuspeh resocijalizacije ne treba kriviti sam taj koncept, već razlog za to treba tražiti u nedoslednoj primeni osnovnih principa na kojima resocijalizacija kao ideja počiva, u izostanku dobrih programa postupanja, kao i u neadekvatnom sprovođenju u praksi pomenutog koncepta (Ilijić, 2015: 304). Dakle, čini se da rešenje treba tražiti u iznalaženju adekvatnog načina da se koncept resocijalizacije primeni u praksi, kroz primenu inovativnih programa prilagođenih promenljivim uslovima života i potrebama samih osuđenika kako tokom boravka u ustanovi tako i po izlasku na slobodu.

Brojna istraživanja posvećena ispitivanju efekata uključivanja životinja u rad sa osuđenima potvrđuju da upravo vreme provedeno u prirodi, sa životinjama, odnosno u radu sa njima i oko njih, u znatnoj meri doprinosi smanjenju osećaja lišenja i uspešnijem prevazilaženju zatvorskih deprivacija. U prilog tome govore i izjave pojedinih ispitanika iz uzorka napravljenog za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji, o čemu će posebno biti reči.

Osim toga, treba naglasiti da većina programa rada osuđenih lica sa životinjama u sebi sadrži i jednu dodatnu, obrazovnu komponentu. Naime, po pravilu osuđenici tokom programa rada sa životinjama prolaze kroz određeni vid obuke, profesionalnog usavršavanja, stručnog osposobljavanja... To im omogućava da steknu kako znanja i veštine potrebne za obavljanje nekog legalnog posla na slobodi tako i formalnu potvrdu u vidu diplome ili sertifikata, koja će im omogućiti da se zaposle nakon izdržane kazne.

Ipak, najubjedljivije dokaze da obrazovanje osuđenih ima pozitivan efekat na njihovo ponašanje nakon izlaska iz ustanove i socijalnu reintegraciju, pruža jedna veoma sveobuhvatana komparativna studija sprovedena u tri države: Merilendu, Minesoti i Ohaju, iz koje su izvedeni zaključci da obrazovanje osuđenih poboljšava mogućnosti zapošljavanja,

smanjuje kriminalno ponašanje i na taj način, smanjuje ukupnu cenu zločina koju plaća zajednica Ilijić, 2015: 308). Obrazovni procesi u zatvorskim uslovima imaju mnogo potencijalnih prednosti. Osim što mogu da redukuju kriminalno ponašanje, pruže osnovu za nastavak školovanja po otpuštanju, poboljšaju istoriju zapošljavanja, oni mogu da smanje i nedisciplinu u samoj ustanovi (Gerber, Fritsch, 1995, prema: Ilijić, 2015: 308). Zato, podizanje obrazovnog nivoa osuđeničke populacije nije usmereno samo ka sticanju znanja i veština, već ima za cilj i postizanje drugih pozitivnih efekata, kao što su podizanje samoaktuelizacije i samorealizacije, razvijanje ekonomskih sposobnosti i poboljšanje socijalnih odnosa, ali i razvoj građanske odgovornosti (Ilijić, 2015: 308).

Naime, iako većina istraživača stopu recidivizma uzima kao meru uspeha sprovedenih programa u zatvorskim ustanovama, ne treba zaboraviti i druge pozitivne efekte, kao što su npr. promene u odnosu prema drugima, promene na nivou stavova kao i pozitivne promene u pogledu poštovanja discipline u ustanovi, a koji nastaju kao rezultat učešća osuđenih u pomenutim programima (Ilijić, 2015: 308).

Dakle, uključivanje osuđenih u obrazovni proces u penalnim ustanovama može imati pozitivan uticaj na efekte penalne rehabilitacije. Osnovna funkcija takve edukacije koja se ogleda u podizanju

nivoa znanja, predstavlja ujedno i izraz humanizacije izvršenja zatvorske kazne i nastojanje da se ostvare korektivni efekti na osuđena lica (Jovanić, 2010, prema: Ilijić, 2015: 310). Svakako, naknadni završetak ranije propuštenog školovanja ne garantuje da oni koji su uključeni u ovaj proces, više neće vršiti krivična dela, jer je recidivizam multikauzalna pojava, već da osuđeno lice na taj način ipak uvećava svoje mogućnosti za uključivanje u prosocijalne tokove na slobodi (Žunić- Pavlović, Jovanić, 2006, prema: Ilijić, 2015: 310). Pozitivni efekti obrazovnih procesa ogledaju se i kroz pozitivne promene na nivou ponašanja pojedinaca, kroz adekvatnije interpersonalne odnose, bolje prihvatanje tretmana, ali i bolje poštovanje reda i discipline u samoj zatvorskoj ustanovi.

Iz navedenog se može zaključiti da programi rada osuđenika sa životinjama doprinose realizaciji zakonima propisanih ciljeva krivičnih sankcija, a posebno kazni, a u okviru njih naročito kazne zatvora. Ovakvi programi tome doprinose na više načina, a kao najizraženiji se ističu prevazilaženje zatvorskih deprivacija, čime se omogućava uspješnija primena tretmana i resocijalizacije, i obrazovanje odnosno profesionalno osposobljavanje i usavršavanje osuđenika, čime se omogućava da oni po izlasku na slobodu pronađu legalno zaposlenje. Krajnji rezultat primene bilo kog od

navedenih "mehanizama delovanja" ovih programa svodi se na prevenciju recidivizma, odnosno ponovnog vršenja krivičnih dela i, posredstvom toga, zaštitu društva od kriminaliteta. Zbog toga je, između ostalog, primena ovih programa ne samo opravdana već i poželjna u cilju realizacije svrhe krivičnih sankcija, te je, (kao što se već čini, i za šta se zalaže autor ove monografije) treba proširiti i na druge ustanove za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji.

USKLAĐENOST PROGRAMA RADA SA PSIMA SA PRAVNIM OKVIRIMA OD ZNAČAJA ZA TRETMAN, OBRAZOVANJE I RAD OSUĐENIKA

Tretman osuđenih lica

Pojam tretmana može se definisati u širem i u užem smislu. Definisan u širem smislu, tretman obuhvata postupanje sa učinocima krivičnih dela za vreme krivičnog postupka, tokom postupka izvršenja krivičnih sankcija i, na kraju, u toku postpenalnog perioda. U tom smislu, razlikuju se: sudski tretman, institucionalni tretman (tretman za vreme izvršenja kazne zatvora) i postpenalni tretman (Stevanović, 2014: 9). Ipak, u penološkoj literaturi se pod pojmom

"tretman" najčešće podrazumeva tretman u užem smislu, odnosno tretman lica kojima je izrečena kazna lišenja slobode. Tretmanom u užem smislu smatra se preduzimanje svih postupaka prema osuđenima koji proizlaze iz režima života i rada u kaznenoj ustanovi. Osim toga, pod tretmanom se podrazumeva i otklanjanje individualnih uzroka kriminala i to kroz proces koji uključuje rad sa osuđenim licem u više faza: od njegovog sukoba sa društvenim normama pa sve do njegovog prihvatanja važećeg vrednosnog sistema (Stevanović, 2014: 10).

Evropska zatvorska pravila³⁵ (u daljem tekstu: Pravila) usvojena 2006. godine sadrže nekoliko odredbi posvećenih regulisanju načina na koji bi tretman trebalo da se sprovodi. U Pravilima je istaknuto da izvršenje zatvorskih kazni i postupanje sa zatvorenima nalaže da se uzmu u obzir zahtevi bezbednosti, sigurnosti i discipline, ali i da se prethodno osiguraju zatvorski uslovi koji ne ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i koji nude mogućnost obavljanja korisnih zanimanja i programe tretmana zatvorenika koji služe njihovoj pripremi za reintegraciju u zajednicu. Dakle, i Pravila naglašavaju da programi tretmana osuđenih lica za svoj krajnji cilj treba da imaju uspešnu

³⁵ Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules, 11 January 2006, Rec(2006)2, <https://www.refworld.org/docid/43f3134810.html>, 15.05.2019.

resocijalizaciju i socijalnu reintegraciju osuđenih lica (što za posledicu ima suzbijanje kriminaliteta). U skladu sa tim, principom br. 6. Pravila propisano je da svi zatvori treba da budu uređeni tako da omogućavaju reintegraciju u slobodno društvo lica koja su bila lišena slobode, dok je principom br. 7. Pravila predviđeno da treba podsticati saradnju sa spoljašnjim službama socijalne zaštite i koliko god je moguće učešće civilnog društva u životu u zatvoru. Smisao programa rada sa psima, kao i ciljevi sa kojima se takvi programi po pravilu sprovode u skladu su sa navedenim principima, budući da upravo pospešuju socijalnu reintegraciju osuđenih lica, kao i da se odvijaju u saradnji sa različitim predstavnicima civilnog sektora, bilo da je reč o udruženjima za zaštitu životinja, prihvatilištima za napuštene životinje, udruženjima za zaštitu životne sredine, bilo da se radi o udruženjima za promovisanje i zaštitu prava određenih posebno ranjivih kategorija građana kojima psi nakon dresure od strane osuđenika treba da budu dodeljeni kako bi im pomagali (poput, na primer, udruženja lica obolelih od pojedinih bolesti, udruženja slepih i slabovidnih lica kojima se dodeljuju psi vodiči, udruženja ratnih veterana itd.).

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka tretman osuđenika smatrao se moćnim mehanizmom koji može doprineti suzbijanju

kriminaliteta putem specijalne prevencije (Stevanović, 2014: 11). Nažalost, ubrzo se ispostavilo da u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija deluje čitav niz faktora i okolnosti (poput takozvane kriminalne infekcije i prizonizacije) koji predstavljaju prepreke njegovoj uspešnoj realizaciji (*Ibid.*). Ipak, može se konstatovati da pojedine forme tretmana osuđenih lica mogu redukovati recidivizam određenih grupa prestupnika, što nameće zaključak da je resocijalizacija u mnogim slučajevima moguća (Stevanović, 2014: 12).

Dosadašnja iskustva u oblasti tretmana osuđenih lica potvrđuju da tretman i resocijalizacija osuđenika nisu davali očekivane rezultate jer su postavljeni ciljevi ovih aktivnosti bili postavljeni preambiciozno. Pored toga, treba imati u vidu i činjenicu da želja i snaga volje samih osuđenika sa jedne strane kao i kvalitet komunikacije između ustanova za izvršenje kazne zatvora i društvene zajednice sa druge značajno utiču na uspešnost krajnjeg ishoda tretmana (Stevanović, 2014: 12). Na ovom mestu upravo treba istaći da programi rada sa životinjama, ako je suditi prema dosadašnjim istraživanjima posvećenim uspešnosti njihovih efekata, pogoduju kako podizanju motivisanosti samih osuđenika da prihvate ciljeve tretmana, tako i komunikaciji između zatvora sa jedne i šire zajednice sa druge strane. Naime, kao što je već istaknuto,

programi rada uz pomoć životinja (bilo da je reč o psima ili nekim drugim životinjama) podrazumevaju saradnju, a samim tim i komunikaciju između zaposlenih u zatvoru i osuđenika sa različitim ustanovama, udruženjima građana, organizacijama (pre svega onima koje se bave zaštitom životinja i zbrinjavanjem napuštenih životinja) ali i samim građanima (po pravilu onima koji udome životinju koja je dresirana u zatvoru ili kojima se ona dodeljuje, kao što je na primer slučaj sa ratnim veteranima u SAD, o čemu je posebno bilo reči).

U penološkoj literaturi kao najzastupljeniji se po pravilu navode sledeći oblici tretmana: 1) moralno-pedagoško vaspitanje i obrazovanje osuđenika; 2) radno i profesionalno osposobljavanje; 3) organizovanje slobodnog vremena (takozvana "osuđenička dokolica"); 4) učešće osuđenika u svom prevaspitanju; 5) nagrađivanje i kažnjavanje osuđenika; 6) približavanje osuđenikovog tretmana uslovima života na slobodi i 7) primena psihoterapije i grupne terapije (Milutinović, 1977).

U zatvorskom sistemu Srbije, sledeći oblici tretmana se najčešće koriste u radu sa osuđenicima: 1) vaspitno-korektivni rad sa osuđenicima; 2) obrazovanje osuđenika; 3) rad osuđenika; 4) slobodne aktivnosti osuđenika; 5) nagrađivanje i kažnjavanje osuđenika 6) postpenalna pomoć osuđenicima (Stevanović, 2014: 13).

Sagledavanjem nabrojanih klasifikacija tretmana koji se najčešće sprovode u zatvorima, može se zaključiti da rad osuđenika sa psima ima odlike nekoliko različitih kategorija tretmana, te da predstavlja jedan hibridni, složeni oblik tretmana. Naime, činjenica je da on podrazumeva rad osuđenika, budući da su oni po pravilu angažovani ne samo na dresiranju pasa, već i na njihovom održavanju u smislu kupanja, četkanja, hranjenja, kao i da najčešće održavaju higijenu prostora u kome životinje borave (pod uslovom da one borave u okviru zatvorskog kompleksa). Sa druge strane, osuđenici pre otpočinjanja samog rada sa psima po pravilu prolaze kroz određenu vrstu teorijske obuke, koja je često veoma sveobuhvatna i rigorozna, te po završetku programa dobijaju sertifikat kao potvrdu o stečenom znanju, iskustvu i profesionalnim kvalifikacijama. To znači da ovaj oblik programa u sebi sadrži i elemente obrazovanja osuđenika, tačnije, njihove profesionalne obuke. Konačno, treba imati u vidu i činjenicu da rad i interakcija sa životinjama, a posebno psima prema rečima većine osuđenika koji su učestvovali u ovakvim programima kako kod nas tako i u svetu, ima izuzetno pozitivno dejstvo na psihičko stanje osuđenika. Tome treba dodati i činjenicu da se u pojedinim zatvorima u toku sprovođenja programa rada sa životinjama osuđenici uključuju u različite vidove individualnih ili grupnih psihoterapija ili da, na primer, beleže svoje utiske o

aktivnostima tokom programa da bi ih kasnije analizirali zajedno sa vaspitačem ili psihoterapeutom. U svetlu tih saznanja jasno je da programi rada osuđenika sa životinjama mogu u sebi sadržati i terapijsku komponentu.

Prema članu 2. Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica³⁶, tretman prema osuđenom licu, podrazumeva primenu svih predviđenih aktivnosti - planiranih metoda, tehnika i postupaka kojima se ostvaruje svrha kažnjavanja osuđenog, u skladu sa ZIKS-om. Program postupanja prema osuđenom licu, prema članu 3. Pravilnika predstavlja individualno prilagođavanje tretmana prema osuđenom licu u zavisnosti od procene rizika, kapaciteta osuđenog i njegovih potreba. Deo programa postupanja jeste i razvrstavanje, koje, prema članu 4. Pravilnika obuhvata upućivanje osuđenog u otvoreno, poluotvoreno ili zatvoreno odeljenje i njegov smeštaj. U članu 6. Pravilnika istaknuto je da tretman prema osuđenom obuhvata primenu svih predviđenih aktivnosti - planiranih metoda, tehnika i postupaka, preduzetih sa ciljem da osuđeni usvoji društveno prihvatljiv sistem vrednosti i ovlada veštinama za uspešno

³⁶ Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 66/2015.

uključivanje u zajednicu kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Tretman se sprovodi kroz program postupanja, razvrstavanje, naknadno razvrstavanje i pripremu za otpust. Odredbe Pravilnika kojima su navedeni postupci uređeni od značaja su za potpunije razumevanje procedure po kojoj se odvija rad sa osuđenima, od koje zavisi i da li će i u kom trenutku, ako su ispunjeni i drugi uslovi (o kojima će posebno biti reči) osuđenom biti omogućeno da učestvuje u programu rada sa psima.

Prijem i upoznavanje osuđenog regulisani su članom 7. Pravilnika. Ovom odredbom propisano je da se po prijemu na izdržavanje kazne osuđeni upućuje u prijemno odeljenje. Tokom boravka u prijemnom odeljenju upoznavanje osuđenog obavlja stručni tim sa psihološkog, pedagoškog, kriminološkog, socijalnog, zdravstvenog i bezbednosnog stanovišta. Stručni tim: 1) utvrđuje zdravstveno stanje i radnu sposobnost osuđenog; 2) upoznae osuđenog sa propisima o izvršenju krivičnih sankcija i kućnim redom zavoda i daje mu potrebna objašnjenja i savete u cilju prilagođavanja na život i rad u zavodu; 3) pribavlja i dopunjuje postojeću dokumentaciju o osuđenom u obimu i u postupku koji predviđaju propisi o izvršenju kazne; 4) utvrđuje osobine ličnosti osuđenog i druge činjenice i okolnosti neophodne za predlaganje programa postupanja prema osuđenom; 5) predlaže

upravniku zavoda program postupanja prema osuđenom i njegovo razvrstavanje.

Utvrđivanje programa postupanja, uređeno je članom 8. Pravilnika, kojim je propisano da se program postupanja utvrđuje u zavisnosti od procene rizika, kapaciteta i potreba osuđenog, te da se procena rizika vrši na osnovu upitnika za osuđene prema kojima se izvršava kazna zatvora do tri godine i upitnika za osuđene prema kojima se izvršava kazna zatvora preko tri godine.

Prema članu 9. Pravilnika, stepen rizičnog ponašanja osuđenog procenjuje se u cilju utvrđivanja programa postupanja, a procena rizika se obavlja na osnovu vrste i težine izvršenog krivičnog dela, visine izrečene kazne, oblika krivice, načina stupanja na izvršenje kazne, odnosa osuđenog prema izvršenom krivičnom delu i kazni, ranije osuđivanosti, činjenice da li se vodi nov krivični postupak, ponašanja tokom ranijeg izdržavanja kazne, psiholoških, socijalnih i zdravstvenih osobenosti. Pri tome se procenjeni rizik stepenuje kao nizak, srednji i visok u odnosu na to: 1) da li osuđeni predstavlja opasnost za druge osuđene, zaposlene u zavodu ili druga lica kojaposećuju zavod; 2) da li postoji verovatnoća da će pokušati da se samopovredi ili izvrši samoubistvo; 3) da li je sklon bekstvu; 4) da li može predstavljati opasnost

za zajednicu u slučaju bekstva ili izlaska iz zavoda i 5) da li će vršiti krivična dela nakon izvršene kazne.

U cilju utvrđivanja programa postupanja, u skladu sa članom 10. Pravilnika, procenjuje se i kapacitet osuđenog na intelektualnom, emocionalnom i socijalnom planu, sposobnost da usvoji znanja i veštine i mogućnost da prihvati pozitivne vrednosti i nove obrasce ponašanja. Osim toga, kako je određeno članom 11. Pravilnika, sa istim ciljem procenjuju se i potrebe osuđenog koje obuhvataju: 1) socijalne veštine, poboljšanje sposobnosti komunikacije i društveno prihvatljivog ponašanja u svakodnevnim situacijama; 2) stručno usavršavanje i obrazovanje, sticanje, razvijanje i održavanje radnih navika; 3) psihološku, psihijatrijsku, medicinsku i socijalnu pomoć; 4) pružanje pravne pomoći u vezi sa izvršenjem kazne; 5) lečenje od bolesti zavisnosti; 6) posebne mere zaštite od svih vidova psihičkog, fizičkog, seksualnog ugrožavanja ili bilo kog drugog oblika diskriminacije i 7) pripremu za otpust. Na osnovu utvrđenih potreba osuđenog određuju se individualni ciljevi programa, a za lica sa posebnim potrebama utvrđuje se poseban program postupanja koji je usklađen sa vrstom posebnih potreba.

Značajno je napomenuti da, kao što je to navedeno u članu 12. Pravilnika, prilikom utvrđivanja programa postupanja, stručni tim podstiče osuđenog na aktivnu saradnju, ali i da

prilikom utvrđivanja programa postupanja stručni tim definiše posebne postupke i aktivnosti vodeći računa o mogućnostima zavoda za njihovu realizaciju. Osuđeni se sa programom postupanja upoznaje u prijemnom odeljenju, a ukoliko stručni tim proceni da se prema osuđenom u zavodu ne može primeniti utvrđeni program postupanja, stručni tim predlaže njegovo naknadno raspoređivanje.

U članu 13. Pravilnika nabrojani su elementi koje program postupanja sadrži. Tu spadaju: 1) procenjeni kapaciteti, motivacija za promenu kriminalnog ponašanja i procenjeni stepen rizika osuđenog; 2) grupa i odeljenje u koje je osuđeni razvrstan i njegov smeštaj; 3) efikasni postupci i aktivnosti prema osuđenom saglasno utvrđenim potrebama; 4) individualni ciljevi osuđenog u određenom periodu, čijim ostvarivanjem će se obezbediti povećanje kapaciteta, uspešna adaptacija i smanjenje rizika od vršenja krivičnih dela; 5) zadaci osoblja u realizaciji programa; 6) način saradnje sa spoljnim institucijama i organizacijama u realizaciji programa postupanja; 7) način saradnje sa porodicom ili drugim bliskim licima i 8) program pripreme za otpust. Članom 14. Pravilnika propisano je da Odluku o programu postupanja donosi upravnik zavoda na osnovu predloga stručnog tima, te da ona sadrži podatke o: grupi, odeljenju i smeštaju određenom na osnovu

utvrđenog stepena rizika, stručnom usavršavanju i obrazovanju, grupnom i individualnom radu, radnom angažovanju, korišćenju slobodnog vremena, posebnim postupcima (lečenje od bolesti zavisnosti, psihološka, psihijatrijska, medicinska i socijalna pomoć), kao i posebnim merama zaštite.

Sprovođenje tretmana, odnosno programa povereno je Službi za tretman. ZIKS-om je predviđeno da Služba za tretman procenjuje individualne potrebe, kapacitete za promenu i stepen rizika osuđenog za ponavljanje krivičnog dela, utvrđuje i sprovodi individualizovani program postupanja i primenjuje metode i postupke u cilju ostvarivanja individualne prevencije (član 20. stav 1. ZIKS). Služba za tretman utvrđuje program postupanja prema osuđenom, ali, pored toga, ona je zadužena i da usklađuje rad ostalih službi i drugih učesnika u sprovođenju programa i obavlja druge poslove određene ZIKS-om (član 20. stav 2.). Navedene odredbe nedvosmisleno ukazuju na značaj koji u primeni programa rada sa životinjama ima Služba za tretman. Osim sprovođenja, njena uloga obuhvata i praćenje rezultata ovih programa, tako da se na osnovu njih može utvrditi njihova delotvornost, ali i otkriti ukoliko postoji potreba za njihovom eventualnom izmenom kako bi se što bolje prilagodili potrebama osuđenika i uslovima u zavodu.

Razumevanje - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Obrazovanje osuđenih lica

Obrazovanje u okviru ustanova za izvršenje krivičnih sankcija korisno je kako za osuđena lica tako i za društvo u celini, a realizacija prava na obrazovanje u uslovima lišenja slobode treba sagledati kao preduslov za prevazilaženje marginalizacije i stigmatizacije osuđenih lica (Knežić, 2017: 119). Od samog uvođenja obrazovanja u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, ono se organizuje bilo u samim zatvorima bilo u saradnji sa lokalnim obrazovnim ustanovama (Knežić, 2017: 122). Osim toga, danas je kako u svetu tako i kod nas sve zastupljenije uključivanje i drugih pojedinaca, udruženja i organizacija u različite vidove obrazovanja i stručnog osposobljavanja osuđenih lica. Rad sa životinjama, i edukacija koja se paralelno sa njim sprovodi upravo je primer primene takvog pristupa, zasnovanog na saradnji zavoda sa spoljnim subjektima.

Kao što je već istaknuto, programi rada osuđenih lica sa životinjama po pravilu sadrže i obrazovnu komponentu i najčešće kao jedan od svojih ciljeva imaju i sticanje profesionalnih znanja i vještina iz oblasti staranja o životinjama, odnosno njihove dresure. Zbog toga je za njihovo pravilno razumevanje i ulogu koju u obrazovanju osuđenih lica imaju potrebno upoznati se i sa osnovnim

pravnim okvirima kojima je ono regulisano. Međutim, ne treba zanemariti ni odredbe ZIKS-a kojima je regulisano stručno usavršavanje, odnosno profesionalno osposobljavanje osuđenika, te će i njima biti posvećena pažnja u posebnom odeljku.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, svaki zatvor treba da nastoji da svim zatvorenicima omogući pristup obrazovnim programima koji su što je moguće sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe, istovremeno vodeći računa o njihovim težnjama (član 28. stav 1.). Pri tome, prioritet imaju zatvorenici koji su nepismeni ili oni koji nemaju osnovno ili vokaciono obrazovanje (član 28. stav 2.). Osim toga, potrebno je da se posebna pažnja poklanja obrazovanju mlađih zatvorenika i zatvorenika sa posebnim potrebama (član 28. stav 3.). Posebno je naglašeno da obrazovanje treba da ima isti status kao i rad u zatvorskom režimu, a da zatvorenici ne smeju da budu finansijski ili na drugi način oštećeni zato što učestvuju u obrazovanju (član 28. stav 4.).

ZIKS-om je u članu 122. predviđeno da osuđeni ima pravo na osnovno i srednje obrazovanje, koje se shodno propisima koji uređuju obrazovanje organizuje u zavodu, ali i da zavod organizuje i druge vidove obrazovanja osuđenih. U ove "druge vidove obrazovanja osuđenih" moglo bi se svrstati njihovo edukovanje tokom programa

rada sa životinjama. Za sprečavanje stigmatizacije bivših osuđenika posebno je važna odredba člana 124. ZIKS-a kojom je izričito zabranjeno da se iz isprave o sticanju obrazovanja vidi da je ono stečeno tokom izdržavanja kazne.

Rad osuđenih lica

Prema članu 41. Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora³⁷, rad osuđenog, u skladu sa ZIKS-om, sastavni je deo programa postupanja. Svrha rada je da osuđeni stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje kako bi mu se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju. Oposobljavanje za rad i stručno usavršavanje osuđenih obavlja se kroz teorijsku pripremu i praktičnu obuku, prema mogućnostima zavoda.

Obučavanje osuđenih za rad, organizovanje njihovog rada i obavljanje drugih poslova određenih zakonom u skladu sa programom postupanja prema osuđenom povereno je, prema članu 23. ZIKS-a Službi za obuku i upošljavanje. Osuđeni se obučavaju i rade u zavodima ili izvan zavoda, a rad Službe za obuku i upošljavanje se obavlja u okviru

³⁷ Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2014 i 79/2016.

zakonom dozvoljenih delatnosti i u skladu sa propisima koji uređuju obavljanje svake pojedine delatnosti. Proizvodi i usluge iz rada Službe za obuku i upošljavanje mogu se koristiti za potrebe Uprave, sopstvene potrebe zavoda i za potrebe drugih zavoda. Zavod može da prodaje na tržištu proizvode i usluge nastale u toku obuke i rada osuđenih. Prihod od prodaje proizvoda i usluga iz obuke i rada osuđenih koristi zavod, u skladu sa finansijskim planom zavoda donetim uz saglasnost direktora Uprave. Prihodi se koriste za plaćanje troškova nastalih radom osuđenih, naknade za rad i nagrade za rad osuđenih, tehnološko unapređenje rada i poboljšanje uslova života, obrazovanja i rada osuđenih. Ostvarivanje prihoda od obuke i rada osuđenih ne sme štetno uticati na ostvarenje svrhe obuke i upošljavanja.

Prema članu 2. Pravilnika o radu osuđenog lica³⁸ svrha rada je da osuđeni, u skladu sa ZIKS-om, stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje, kako bi mu se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju. Članom 3. istog Pravilnika naglašeno je da rad osuđenih ne me biti ponižavajući te da postizanje ekonomske koristi od rada osuđenih ne sme štetiti ostvarenju svrhe tog rada. Između ostalog, Pravilnikom je u članu 22. naglašeno da se rad osuđenog obavlja u

³⁸ Pravilnik o radu osuđenog lica, *Službeni glasnik RS*, br. 145/2014.

skladu sa važećim propisima i propisanim uslovima za svaku delatnost, te da se osuđeni pre radnog raspoređivanja upoznaje sa opštim propisima iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu i praktično obučava za rad na bezbedan način. Istom odredbom propisano je da osuđeni uživa zaštitu na radu u skladu sa relevantnim propisima. Takođe je bitno naglasiti da je članom 24. Pravilnika propisano da se osuđeni tokom rada mora pridržavati uputstava u vezi sa poslovima koje obavlja i naloga lica zaduženih sa organizaciju rada osuđenih, da je dužan da poštuje radno vreme, organizaciju i način rada, propisane mere bezbednosti i zdravlja na radu, da vodi računa o ličnim zaštitnim sredstvima, kao i o opremi i sredstvima za rad kojima je zadužen.

Iako se programi rada sa životinjama po pravilu sprovode kao deo programa postupanja sa osuđenim licima u smislu njihovog tretmana, postoje situacije u kojima osuđena lica u okviru zavoda obavljaju rad sa životinjama u smislu rada u užem smislu, tako da su u tom kontekstu navedene odredbe veoma važne.

Susret - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

PRIMENA PROGRAMA RADA OSUĐENIH LICA SA PSIMA U KPZ SREMSKA MITROVICA

O KPZ Sremska Mitrovica

KPZ Sremska Mitrovica spada u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija opšteg tipa. Prema članu 13. ZIKS-a, u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija postoje sledeće vrste zavoda: 1) kazneno-popravni zavod i okružni zatvor - za izvršenje kazne zatvora i mere pritvora; 2) kazneno-popravni zavod za žene - za izvršenje kazne zatvora i maloletničkog zatvora; 3) kazneno-popravni zavod za maloletnike - za izvršenje kazne maloletničkog zatvora; 4) Specijalna zatvorska bolnica - za lečenje osuđenih i pritvorenih lica, za izvršenje mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i

čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana i 5) vaspitno-popravni dom - za izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom.

U pitanju je kategorizacija zavoda prema vrsti krivične sankcije, koja ima veliki značaj zato što omogućava odvajanje osuđenika kojima su izrečene različite sankcije i predstavlja uslov za kategorizaciju zavoda prema drugim kriterijumima (Konstantinović Vilić, Kostić, 2011: 49). U pitanju je zavod, odnosno ustanova namenjena za izvršenje dužih kazni zatvora. Dužina kazne zatvora značajna je zbog toga što se u odnosu na osuđenike kojima se takva kazna izriče mogu primenjivati programi i oblici tretmana dužeg, kontinuiranog trajanja, za razliku od onih kojima su izrečena kraće kazne. Pri tome treba imati u vidu da pitanje razgraničenja kratkih i dugih kazni zatvora nije jedinstveno rešeno, te da kriterijumi variraju od jednog do drugog pravnog sistema. Na primer, u nekim zemljama ova granica iznosi 6 meseci, dok je u nekima ona postavljena na godinu dana ili čak 2 godine. U praksi, međutim, prevladava mišljenje da kratkim kaznama zatvora treba smatrati kazne koje traju do 6 meseci (Konstantinović Vilić, Kostić, 2011: 50). Ipak, važno je napomenuti da dužina trajanja kazne zatvora ima poseban značaj za ostvarenje resocijalizacije, te da se duže kazne

smatraju pogodnijim za ostvarenje resocijalizacije (*Ibid.*). Navedeno razlikovanje relevantno je i u kontekstu primene programa rada osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica, budući da sam program traje određeno duže vreme, o čemu će posebno biti reči, te da je jedan od uslova da osuđenici u njemu učestvuju i to da im do kraja izdržavanja kazne nije ostalo kraće od 6 meseci.

ZIKS ne određuje izričito koje se kazne zatvora smatraju kratkim, a koje dugim, ali zato propisuje koja se kazna izdržava u kazneno-popravnim zavodima a koja u okružnim zatvorima (Konstantinović Vilić, Kostić, 2011: 51). Naime, član 50. ZIKS-a u stavu 1. propisuje da se osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom ne prelazi jednu, a izuzetno dve godine raspoređuje u okružni zatvor. Sa druge strane, na osnovu stava 2. istog člana, osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje prelazi jednu godinu po pravilu se raspoređuje u kazneno-popravni zavod, dok je stavom 3. propisano da se osuđena žena raspoređuje u kazneno-popravni zavod za žene. U skladu sa navedenom zakonskom odredbom, u KPZ Sremska Mitrovica nalaze se lica kojima su izrečene kazne zatvora u dužem vremenskom trajanju, odnosno one koje po pravilu prelaze godinu dana.

Prema članu 7. Pravilnika o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija³⁹, u KPZ u Sremskoj Mitrovici upućuju se lica muškog pola, izuzev lica koja su navedena u čl. 2⁴⁰, 3⁴¹. i 5⁴². tog pravilnika:

³⁹ Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015.

⁴⁰ Član 2. Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015. U Kazneno-popravni zavod u Beogradu – Padinskoj Skeli upućuju se lica muškog pola: 1) osuđena za krivično delo iz nehata, bez obzira na visinu izrečene kazne koja imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Beogradu, Zrenjaninu, Kragujevcu, Pančevu, Požarevcu i Smederevu; 2) prvi put osuđena na kaznu zatvora, protiv kojih se ne vodi drugi krivični postupak i kojima je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom ne prelazi tri godine, a koja nisu osuđena za krivična dela: silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa detetom, trgovina ljudima, razbojnička krađa, razbojništvo, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, neovlašćeno držanje opojnih droga i omogućavanje uživanja opojnih droga i imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Beogradu, Zrenjaninu, Kragujevcu, Pančevu, Požarevcu i Smederevu; 3) kojima je izrečena kazna zatvora u prekršajnom postupku, a koja imaju prebivalište, odnosno boravište na području Prekršajnih sudova u Beogradu, Lazarevcu, Mladenovcu i Obrenovcu

⁴¹ Član 3. Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015. Kazneno-popravni zavod u Somboru upućuju se lica muškog pola: 1) osuđena za krivično delo iz nehata, bez obzira na visinu izrečene kazne koja imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Novom Sadu, Somboru i Subotici; 2) prvi put osuđena na kaznu zatvora, protiv kojih se ne vodi drugi krivični postupak i kojima je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom ne prelazi tri godine, a koja nisu

- 1) kojima je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom prelazi jednu godinu, a ne prelazi petnaest godina, koja imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u

osuđena za krivična dela: silovanje, obljava nad nemoćnim licem, obljava sa detetom, trgovina ljudima, razbojnička krađa, razbojništvo, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, neovlašćeno držanje opojnih droga i omogućavanje uživanja opojnih droga i imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Novom Sadu, Somboru i Subotici; 3) kojima je izrečena kazna zatvora u prekršajnom postupku, a koja imaju prebivalište, odnosno boravište na području Prekršajnog suda u Somboru. U Kazneno-popravni zavod u Somboru upućuju se lica oba pola kojima je određena mera pritvora na teritoriji Višeg suda u Somboru.

⁴² Član 5. Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015. U Kazneno-popravni zavod u Šapcu upućuju se lica muškog pola: 1) osuđena za krivično delo iz nehata, bez obzira na visinu izrečene kazne koja imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Valjevu, Sremskoj Mitrovici, Užicu, Čačku i Šapcu; 2) prvi put osuđena na kaznu zatvora, protiv kojih se ne vodi drugi krivični postupak i kojima je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom ne prelazi tri godine, a koja nisu osuđena za krivična dela: silovanje, obljava nad nemoćnim licem, obljava sa detetom, trgovina ljudima, razbojnička krađa, razbojništvo, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, neovlašćeno držanje opojnih droga i omogućavanje uživanja opojnih droga i imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji Viših sudova u Valjevu, Sremskoj Mitrovici, Užicu, Čačku i Šapcu; 3) kojima je izrečena kazna zatvora u prekršajnom postupku koja imaju prebivalište, odnosno boravište na području Prekršajnih sudova u Loznici i Šapcu. U Kazneno-popravni zavod u Šapcu upućuju se lica oba pola kojima je određena mera pritvora na teritoriji Višeg suda u Šapcu.

Zrenjaninu, Novom Sadu, Somboru, Sremskoj Mitrovici, Subotici i Šapcu;

- 2) kojima je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim delom prelazi jednu godinu, a ne prelazi deset godina, koja imaju prebivalište, odnosno boravište na teritoriji opština grada Beograda i to: Vračar, Zemun, Novi Beograd, Savski venac , Stari grad i Surčin;
- 3) kojima je izrečena kazna zatvora u prekršajnom postupku, a koja imaju prebivalište, odnosno boravište na području Prekršajnih sudova u Rumi i Sremskoj Mitrovici.

U Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici upućuju se lica oba pola kojima je određena mera pritvora na teritoriji Višeg suda u Sremskoj Mitrovici. Po stepenu obezbeđenja, KPZ Sremska Mitrovica spada u zatvorene ustanove za izvršenje kazne zatvora.⁴³ Naime, u skladu sa članom 14. ZIKS-a, prema stepenu obezbeđenja zavodi mogu biti: 1) zavodi otvorenog tipa, 2) zavodi poluotvorenog tipa, 3) zavodi zatvorenog tipa i 4) zavodi zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem.

⁴³ Zaštitnik građana - Ombudsman, Prava lica lišenih slobode, https://www.lls.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=45&Itemid=15, 08.05.2019.

Strpljenje - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Prema pomenutoj zakonskoj odredbi, u zavodima otvorenog tipa ne postoje fizičko-tehničke prepreke za bekstvo, a u zavodima poluotvorenog tipa zaposleni u službi za obezbeđenje predstavljaju osnovnu prepreku za bekstvo. Sa druge strane, u zavodima zatvorenog tipa, pored zaposlenih u službi za obezbeđenje, postoje i druge fizičko-tehničke prepreke za sprečavanje bekstva, a u zavodima zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem postoje fizičko-tehničke prepreke, kojima se postiže najviši stepen obezbeđenja. U okviru KPZ Sremska Mitrovica postoje sledeća odeljenja: 1) zatvoreno, 2) poluotvoreno, 3) otvoreno i 4) odeljenje za izvršenje mere pritvora, što je u skladu sa članom 16. ZIKS-a, prema kojem u zavodima mogu postojati upravo: otvorena, poluotvorena i zatvorena odeljenja.

U zatvorenom delu Zavoda nalaze se tri paviljona za smeštaj osuđenih lica, škola, bolnica, crkva (koja je sagrađena 1893. godine i s postavljenjem dva duhovnika pravoslavne i rimokatoličke vere na stalnom raspolaganju osuđenicima vernicima), kasnije pretvorena u dom kulture, odmaralište za osuđena lica, sportski centar i pomoćni objekti.⁴⁴

⁴⁴ *Ibid.*

Ljubav - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

U malim prostorijama objekta, prvobitno namenjenog za fazu izolacije, sada su smešteni osuđenici po dvojica, trojica ili četvorica, kao i osuđenici koji izdržavaju disciplinsku kaznu upućivanja u samicu. Karakteristično je da se ovim prostorijama pristupa preko galerije, koja je na dva nivoa. U sklopu paviljona su zajedničke prostorije i kancelarije osoblja.⁴⁵

Treći objekat ili paviljon namenjen je za izdržavanja kazne mlađih punoletnih lica i u njemu je smešteno prijemno odeljenje. Kasnije su izgrađeni objekti poluotvorenog i otvorenog odeljenja u lepom prirodnom ambijentu, čime je stvorena zaokružena celina sistema.⁴⁶

Kapacitet ustanove je projektovan za smeštaj 1150 osuđenih lica, a prosečno brojno stanje po pravilu znatno prevazilati njene smeštajne kapacitete. Nažalost, broj lica lišenih slobode, među njima posebno lica osuđenih na kaznu zatvora povećava se iz godine u godinu u celom svetu. Ilustracije radi, može se navesti da je situacija u Republici Srbiji 1. januara 2015. godine sasvim odgovarala svetskom proseku: ukupan broj lica lišenih slobode je 1. januara 2015. godine iznosio 10288, a ukupni smeštajni kapaciteti su 9340 mesta, pa je gustina

⁴⁵ *Ibid*

⁴⁶ *Ibid.*

naseljenosti bila 110,1 što predstavlja značajno poboljšanje u odnosu na ranije stanje.⁴⁷

Prenaseljenost se svodi u prihvatljive okvire, najviše zahvaljujući smanjenju broja pritvorenih lica i primeni alternativnih sankcija i mera, ali se i dalje uočava problem velikog broja osuđenih lica na kaznu zatvora i prenaseljenost u zatvorenim odeljenjima zavoda za izvršenje krivičnih sankcija. Inače, konstantno se radi na rekonstrukciji pojedinih objekata u okviru ovog zavoda, a izgradnja i rekonstrukcija njegovih smeštajnih kapaciteta nalazi se na listi prioriternih aktivnosti Strategije za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine.⁴⁸

O proceduri rada prilikom zbrinjavanja napuštenih pasa u prihvatilištu u KPZ Sremska Mitrovica

U sklopu KPZ Sremska Mitrovica nalazi se, između ostalog i prihvatilište za napuštene pse sa teritorije Sremske Mitrovice. Tokom planskog obilaženja pojedinih lokacija u opštini Sremska

⁴⁷ Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 43/2017.

⁴⁸ *Ibid.*

Mitrovica ili u slučajevima poziva građana povodom uočavanja pasa lotalica, zaposleni u Javno komunalnom preduzeću Zoohigijena lociraju napuštene pse. Potom ih na adekvatan način (primenom duvaljke i strelica napunjenih sedativom) omamljuju i na human način smeštaju u namensko transportno vozilo za transport pasa lotalica.

Nakon hvatanja, psi se transportuju na lokaciju na kojoj se nalazi prihvatilište za napuštene životinje (namenski objekat za zbrinjavanje napuštenih životinja). Po dolasku na pomenutu lokaciju, vrši se primopredaja napuštenih pasa između zaposlenih iz nadležnog sektora Zoohigijene i zaposlenih u prihvatilištu za pse. Primopredaja se obavlja tako što se odmah po dolasku ustanovi: broj pasa, zatim njihova rasa, pol, starost, broj, da li je svaki od pasa čipovan odnosno da li ima vlasnika. Navedeni podaci se evidentiraju i to u dva primerka, od kojih jedan zadržava služba sektora Zoohigijene dok drugi ostaje u prihvatilištu.

Prihvatište - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Po prijemu u prihvatilište, pas se smešta u karantin, koji zaposleni nazivaju još i "nečisti deo", gde odmah dobija vodu, hranu i veterinarski tretman, koji uključuje: klinički pregled, svakodnevni nadzor i preduzimanje potrebnih zdravstvenih mera, što se sve registruje u ambulantnom protokolu. Pri tome je potrebno naglasiti da je zaposlenima koji rade u takozvanom nečistom ili karantinskom delu prihvatilišta zabranjeno da borave ili obavljaju bilo koje radnje u čistom delu prihvatilišta (i obrnuto) bez prethodne dezinfekcije, pranja ruku, kao i promene odeće i obuće. Pas se u karantinu zadržava nekoliko dana, a može se zadržati i duže ukoliko veterinar proceni da je to potrebno, a najmanje do potvrđivanja zdravstvenog statusa psa. Po izlasku iz karantina, pas se smešta ili u grupni smeštaj ili u samostalni boks, u zavisnosti od njegovog karaktera. Zaposleni u prihvatilištu dužni su da obaveštavaju nadležnu veterinarsku stanicu o broju pristiglih pasa koje je potrebno vakcinisati protiv besnila i na propisan način obeležiti, odnosno čipovati. Dezinfekcija, dezinsekcija i deratizacija objekta u kome borave napušteni psi vrši se redovno i po potrebi, a obavezno se sprovodi najmanje dva puta godišnje, a sve u skladu sa Pravilnikom o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje.⁴⁹

⁴⁹ Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje, *Službeni glasnik RS*, br. 19/2012.

U azilu - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

U određenim situacijama, nadležni veterinar u prihvatilištu može doneti odluku o eutanaziji psa. Treba napomenuti da donošenje takve odluke mora predstavljati izuzetak, krajnje sredstvo, izlaz u situacijama kada ne postoji nijedna druga mogućnost. Ona se može doneti u slučaju da se desi da nadležni veterinar prihvatilišta za pse isključi sve druge mogućnosti i proceni da za to postoje razlozi koji se smatraju opravdanim. Tu spadaju: teška bolest, agresivnost ili starost psa, kao i sprečavanje širenja i suzbijanje zaraznih bolesti u skladu sa Zakonom o veterinarstvu⁵⁰, zatim, okolnost da je lišavanje životinje života od veće koristi za njenu dobrobit nego što su patnje koje bi imala tokom daljeg života, činjenica da pas ne može da se prilagodi uslovima smeštaja, a njegovo puštanje na slobodu predstavlja opasnost za ljude, druge životinje i životnu sredinu. Odluku o eutanaziji ordinirajući veterinar u prihvatilištu za napuštene životinje donosi nakon konsultacije sa veterinarom iz veterinarske stanice, kao i sa veterinarom službe Zoohigijene Javnog komunalnog preduzeća u Sremskoj Mitrovici. Eutanaziju psa sprovodi isključivo nadležna veterinarska stanica, koja je obavezna da to evidentira kako u svoj protokol, tako i u protokol prihvatilišta za pse, što

⁵⁰ Zakon o veterinarstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010, 93/2012 i 17/2019.

mora biti javno i transparentno. Telo eutanaziranog psa se neškodljivo uklanja u skladu sa posebnim Pravilnikom⁵¹ kojim je ta problematika regulisana.

Nakon smeštanja u grupni smeštaj, pas dobija evidencioni list sa rednim brojem, koji se poklapa sa rednim brojem u protokolu o prijemu nezbrinutih pasa u prihvatilište. Potom se pas fotografiše, a fotografija se čuva u elektronskoj formi sa svim ostalim identifikacionim podacima koji će se koristiti prilikom eventualnog udomljavanja psa u budućnosti.

Zaposleni u prihvatilištu za pse dužni su da svakodnevno obilaze i posmatraju pse, kao i da u slučaju uočavanja bilo kakvih fizičkih ili psihičkih promena kod pasa odmah o tome obaveste ordinirajućeg veterinara za prihvatilište. Podrazumeva se, oni su dužni da ih redovno hrane, da obezbede stalno dostupnu svežu vodu, da svakodnevno čiste objekat u kome psi borave, kao i da preduzimaju sve potrebne zoonigijenske mere. Takođe, zaposleni u prihvatilištu obavezni su da izvrše kategorizaciju pasa u odnosu na ishranu, ali i da se brinu o redovnom korišćenju ispusta za pse, kako bi psi imali određenu

⁵¹ Pravilnik o načinu neškodljivog uklanjanja životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla i o uslovima koje moraju da ispunjavaju objekti i oprema za sabiranje, neškodljivo uklanjanje i utvrđivanje uzroka uginuća i prevozna sredstva za transport životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla, *Službeni list SFRJ*, br. 53/1989 i *Službeni glasnik RS*, br. 31/2011.

i redovnu fizičku aktivnost i mogućnost boravka na dnevnoj svetlosti tokom čitavog dana.

Obavljanje navedenih aktivnosti mora biti usklađeno sa odredbama pomenutog Pravilnika o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje. Osim toga, važno je da sve radnje i aktivnosti koje se preduzimaju u odnosu na pse smeštene u azilu budu sprovedene u skladu sa Zakonom o dobrobiti životinja⁵², kao i u skladu sa drugim relevantnim domaćim i međunarodnim standardima i propisima iz te oblasti (više o tome: Batrićević, Stanković, 2015).

Pored obavljanja poslova vezanih za održavanje prostora u kojem borave psi kao i samih pasa i podmirivanja njihovih potreba za hranom, vodom, prostorom, svetlom itd., od zaposlenih u prihvatilištu se zahteva i da se svakodnevno bave socijalizacijom pasa koji su u njemu smešteni. Ova obaveza naročito se odnosi na one pse koji su namenjeni za udomljavanje ili puštanje na tačno određene lokacije nakon sterilizacije i vidnog obeležavanja. Naime, psi koji borave u prihvatilištu za pse namenjeni su ili za udomljavanje ili za ponovno puštanje na slobodu nakon sterilizacije, o čemu će posebno biti reči.

⁵² Zakon o dobrobiti životinja, *Službeni glasnik RS*, br. 41/2009.

Pre udomljavanja - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Udomljavanje pasa iz prihvatilišta za napuštene pse u KPZ Sremska Mitrovica

Prilikom udomljavanja pasa iz prihvatilišta u KPZ Sremska Mitrovica budući vlasnik može da odabere psa kojeg želi da udomi putem interneta, brošura, medija ili neposrednim dolaskom (o čemu će posebno biti reči u delu monografije posvećenom opisivanju manifestacije pod nazivom "Otvorena vrata"). Udomitelj pasa mora da ispoštuje unapred predviđene uslove, poznate kao "Opšti uslovi udomljavanja". Udomiteljem se smatra osoba koja je potpisala ugovor o udomljavanju nezbrinutih pasa i koja se pridržava pomenutih opštih uslova udomljavanja pasa.

Pre potpisivanja ugovora o udomljavanju, udomitelj mora da se upozna za Opštim uslovima udomljavanja, kao i da svojim potpisom potvrdi da je sa njima saglasan. Nakon odabira psa kojeg želi da udomi i upoznavanja sa pomenutim uslovima, udomitelj potpisuje ugovor o udomljavanju sa JKP Zoohigijena i tada mu se navodi tačno vreme i mesto gde će preuzeti psa. Preuzimanje psa vrši se u nadležnoj veterinarskoj stanici posle vakcinacije i obeležavanja psa na ime udomitelja, odnosno, sada već njegovog novog vlasnika.

Čekajući dom - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Udomitelj je dužan da vodi računa o psu, odnosno da mu redovno daje hranu i vodu u dovoljnim količinama i odgovarajućeg kvaliteta, da ga redovno vakciniše protiv besnila, da vodi računa o njegovom zdravstvenom stanju, kao i da ga u slučaju potrebe vodi u veterinarsku stanicu. Od vlasnika se očekuje da psu obezbedi odgovarajuć smeštaj, kao i da mu obezbedi odgovarajuću fizičku aktivnost na dnevnom nivou a u skladu sa potrebama konkretnog psa.

Nakon potpisivanja ugovora o udomljavanju, svu odgovornost za psa preuzima njegov udomitelj, odnosno novi vlasnik. U slučaju namernog povređivanja i/ili mučenja odnosno zlostavljanja psa, njegov novi vlasnik (kao i svaki drugi učinilac tog krivičnog dela) snosi krivičnu odgovornost u skladu sa članom 269. KZRS, kojim je inkriminisano ubijanje i zlostavljanje životinja.

Izuzetno je važno napomenuti da JKP Zoohigijena zadržava pravo da se raspituje i obiđe udomljenog psa i ustanovi da li se sa njim postupa u skladu sa Zakonom o dobrobiti životinja. Upravo zbog toga je novi vlasnik psa dužan da obavesti JKP Zoohigijena u slučaju da dođe do promene mesta prebivališta psa ili ako pas usled nepažnje novog vlasnika pobjegne sa poznate adrese.

Unutrašnjost azila - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Ako bi se desilo da iz nekog razloga udomitelj psa želi da psa vrati u prihvatilište, on to može učiniti preko JKP Zoohigijena, ali uz plaćanje novčane nadoknade zbog jednostranog raskida ugovora o udomljavanju nezbrinutih pasa. Ako se desi da udomljeni pas bude nađen bez nadzora i uhvaćen od strane JKP Zoohigijena, on će biti odnet nazad u prihvatilište za nezbrinute pse u KPZ Sremska Mitrovica. Udomitelj, odnosno novi vlasnik će u takvim situacijama moći da preuzme svog psa ali uz plaćanje odgovarajuće novčane nadoknade JKP Zoohigijeni u vezi sa boravkom psa u prihvatilištu kao i troškova hvatanja psa. Ukoliko udomitelj ne želi da preuzme nazad svog psa iz prihvatilišta, JKP Zoohigijena o tome obaveštava Komunalnu policiju koja protiv udomitelja potom podnosi krivičnu prijavu. Ako se ispostavi da je iz nekog razloga neophodno da se izvrši eutanazija udomljenog psa, njegov udomitelj dužan je da o tome obavesti JKP Zoohigijenu. Inače, JKP Zoohigijena stoji na raspolaganju udomitelju ako ima bilo kakva pitanja u vezi sa staranjem udomljenom psu.

Određeni broj pasa koji svojim fizičkim i psihičkim karakteristikama zadovoljavaju potrebne kriterijume u pogledu zdravstvenog stanja, odsustva agresivnosti i socijalizovanosti, podvrgavaju se sterilizaciji, vakcinaciji i čipovanju. Osim toga, oni se i

vidno obeležavaju kao psi grada Sremska Mitrovica. Kao takvi, ovi psi se vraćaju na određenu lokaciju grada. Specijalizovana dijagnostička ispitivanja, analize, hirurške intervencije poput sterilizacije ovih pasa obavljaju ili nadležna veterinarska stanica ili Katedra za male životinje Fakulteta veterinarske medicine Univerziteta u Beogradu. I o ovim psima vodi se adekvatna evidencija od strane za to nadležnog sektora JKP Zoohigijena u Sremskoj Mitrovici, koji preuzima sterilisane pse iz prihvatilišta i odvodi ih na određenu lokaciju u gradu.

O Programu rada osuđenih lica sa psima u KPZ Sremska Mitrovica

Program rada osuđenih lica sa psima sprovodi se u KPZ Sremska Mitrovica od sredine 2017. godine. Sama ideja da se otpočne sa realizacijom jednog ovakvog programa potekla je od studijskog putovanja zaposlenih u ovoj ustanovi u Škotsku u kojoj se slični program rada osuđenika sprovodi nekoliko godina unazad. Međutim, nakon poređenja uslova za rad sa psima u Škotskoj i u KPZ Sremska Mitrovica uvidela se jedna značajna prednost domaćeg zavoda - činjenica da u njemu postoji prihvatilište (azil) za zbrinjavanje napuštenih pasa sa teritorije grada Sremska Mitrovica. Upravo je to što se prihvatilište nalazi u okviru samog zavoda

posebna pogodnost jer osuđenici mogu svakodnevno da borave sa životinjama, umesto da putuju izvan zavoda ili da se životinje po potrebi dovode u zavod, kao što je to slučaj u Škotskoj i kao što je najčešće zastupljeno u drugim zemljama.

Predviđeno je da program rada osuđenika sa psima traje između 8 i 10 nedelja. Sam program sastoji se iz 3 segmenta: edukacije osuđenika za rad sa psima, njihovog svakodnevnog rada sa psima u smislu njihove dresure i rada osuđenika na održavanju samih životinja odnosno prostora u kojem one borave. Istovremeno se sprovodi i tretmanski deo za koji je predviđeno da traje oko 10 nedelja. Osuđena lica mogu učestvovati u programu rada sa psima ukoliko to žele i ukoliko ispunjavaju unapred predviđene kriterijume. Kao što je već istaknuto, prvi kriterijum je dobrovoljnost. Prema rečima zaposlenih u KPZ Sremska Mitrovica, na dobrovoljnosti se insistira ne samo u smislu da osuđena lica nisu prinuđena na učešće u programu (što se podrazumeva), već i u smislu da kod njih postoji motivisanost da kroz učestvovanje u programu zaista rade na sebi, da to zaista žele. To je uslov subjektivne prirode. Osuđena lica popunjavaju anketu i u njoj se mogu izjasniti o tome da li žele da učestvuju u programu rada sa psima. Tome treba dodati i podatak da su u prvu grupu učesnika u programu bila uključena osuđena lica koja su već

bila radno angažovana u odgajivačnici pasa (koja postoji u okviru zavoda i u kojoj se odgajaju službeni psi) i za rad sa psima u azilu. Osim ovog, subjektivnog uslova, postoji i nekoliko objektivnih, opštih kriterijuma koji se moraju ispuniti da bi osuđeno lice moglo da učestvuje u programu rada sa psima. Na prvom mestu je zahtev da su završili osnovu školu. Naime, tokom trajanja programa, osuđena lica dobijaju određene štampane materijale koje treba da prouče, te je zbog toga njihova pismenost jedan od preduslova za učešće u njemu.

Još jedan formalni uslov jeste i taj da osuđenim licima do isteka kazne nije ostalo manje od 6 meseci. To je razumljivo ako se ima u vidu samo trajanje obuke i praktičnog rada. Budući da je jedan od ciljeva ovog programa da osuđenici steknu i formalni sertifikat o posedovanju znanja za rad sa psima kako bi se po izlasku na slobodu lakše zaposlili, razumljivo je što se insistira na tome da im je ostalo dovoljno vremena da prođu kroz ceo kurs. Slični uslovi se, kao što je prethodno već istaknuto u delu monografije posvećenom uporednopravnim rešenjima u ovoj oblasti, postavljaju i u drugim zemljama.

Poseban, i izuzetno važan kriterijum za učestvovanje u programu jeste da lice nije osuđivano zbog krivičnog dela Ubijanja i zlostavljanja životinja iz člana 269. KZRS (više o tome: Batrićević, Batanjski, 2014: 56-60). Osnovni oblik ovog

krivičnog dela čini lice koje kršeći propise ubije, povredi, muči ili na drugi način zlostavlja životinju, i za njega se učiniocu može izreći novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine (član 269. stav 1. KZRS). Prvi teži oblik ovog krivičnog dela postoji ukoliko je usled njegovog osnovnog oblika došlo do ubijanja, mučenja ili povređivanja većeg broja životinja, ili ako je delo učinjeno u odnosu na životinju koja pripada posebno zaštićenim životinjskim vrstama, a za njega se učiniocu može izreći novčana kazna ili kazna zatvora u trajanju do 3 godine (član 269. stav 2. KZRS). Treći, najteži oblik krivičnog dela Ubijanja i zlostavljanja životinja čini lice koje iz kooristoljublja organizuje, finansira ili je domaćin borbe između životinja iste ili različite vrste ili lice koje organizuje ili učestvuje u kladenju na ovakvim borbama, a za njega se izriču kazna zatvora u trajanju od 3 meseca do 3 godine i novčana kazna (član 269. stav 3. KZRS) (više o tome: Batrićević, 2010: 211-227).

Imajući u vidu činjenicu da tokom programa rada sa psima osuđenici svakodnevno provode vreme što starajući se o njima što radeći na njihovoj dresuri, razumljivo je da je potrebno voditi računa o tome da to ne budu lica koja bi svakodnevni kontakt sa životinjama eventualno zloupotrebila radi ponovnog izvršenja krivičnog dela njihovog ubijanja i zlostavljanja.

Druga šansa - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Ovakva mera predostrožnosti je opravdana i neophodna u cilju zaštite dobrobiti životinja koje borave u azilu, odnosno prevencije njihovog eventualnog mučenja i zlostavljanja od strane lica kojima je povereno da sa njima rade i da o njima brinu. Primena ove vrste opreza naročito je opravdana ako se uzme u obzir činjenica da su psi koji borave u azilu pre dovođenja u azil po pravilu već bili izloženi nekoj vrsti maltretiranja. Naime, reč je o napuštenim psima, psima koje su njihovi vlasnici odbacili i izbacili na ulicu, kao i o psima koji su oduvek bili nevlasnički. Zbog toga je jako važno prevenirati bilo kakvu mogućnost za njihovu dodatnu traumatizaciju i izlaganje bilo fizičkom bilo psihičkom zlostavljanju tokom boravka u azilu.

Kada su u pitanju specifični kriterijumi, zaposleni u KPZ istakli su da žele da se prednost da onim osuđennicima koji imaju osnovno obrazovanje ali nemaju stečeno srednje obrazovanje, odnosno koji nisu stručno osposobljeni za obavljanje nekog zanimanja. Razlog za to je nastojanje da se uključivanjem u obuku za rad sa psima ovim licima omogući sticanje ne samo profesionalnih znanja i praktičnih veština već i formalne potvrde o njihovom posedovanju kako bi im se povećale šanse za zapošljavanje nakon izlaska na slobodu. Osim toga, prednost se nastoji dati i licima za koja je utvrđeno da nemaju stečene radne navike ili da, čak i ako ih u

određenoj meri poseduju, one nisu dovoljno razvijene. Pored njih, prednost imaju i lica za koja je utvrđeno da imaju istoriju disfunkcionalnih ponašanja koja ukazuju na impulsivnost i slabu kontrolu, kao i ona lica koji nemaju razvijenu empatiju. Navedeni kriterijumi za davanje prednosti licima koja su već ispoljavala problematično ponašanje ili koja nemaju razvijenu empatiju sasvim su opravdani ako se ima u vidu činjenica da su se programi rada sa životinjama uopšte, a posebno sa napuštenim psima, generelno pokazali kao izuzetno uspešni i delotvorni upravo na planu razvoja i jačanja kod osuđenika saosećanja sa drugima i odgovornosti za druge.

Zaposleni su posebno istakli značajnu ulogu Službe za tretman u procesu selekcije osuđenih lica koja će učestvovati u programu. O validnosti kriterijuma za selekciju govore i reči zaposlenih u zavodu koji naglašavaju: *"Radi se dosta dobra selekcija. Dobijamo dosta dobre ljude. Još nismo imali, da kažem narodski, promašaj."*

Inače, sam program rada se sprovodi u grupi koja po pravilu ima 4 do 6 lica. Prema navodima zaposlenih, ovaj broj učesnika je optimalan broj koji u isto vreme može da izađe na poligon koji se nalazi u okviru zavodskog kompleksa i u blizini azila u kojem borave napušteni psi. Takođe, taj broj lica smatra se optimalnim za grupni rad. U dresuru pasa osuđenici su uključeni svakodnevno. Oni

provode sa njima oko sat vremena vežbajući na poligonu, a određeno vreme provode i održavajući prostorije azila, kao i same životinje - hrane ih, kupaju, četkaju i slično. Tačnije, na početku programa rad sa psima traje svega 30 do 45 minuta jer psi nisu u mogućnosti da više od toga održe pažnju, da bi se kasnije vreme provedeno na poligonu polako povećavalo. Pored ovih aktivnosti, osuđenici uključeni u program provode jednom nedeljno po sat i po vremena sa psihologom, odnosno voditeljem programa.

Psi borave u prostranom, toplom i čistom azilu za pse koji se nalazi u okviru samog zatvorskog kompleksa. Iako se broj pasa u azilu menja budući da stalno dolaze novi, a da se neki u međuvremenu udomljavaju, može se konstatovati da u azilu u svakom trenutku ima preko 200 pasa. Osuđenici borave sa njima samo tokom obuke i dok se staraju o njima u smislu održavanja higijene prostora u kojem psi borave, kao i čišćenja i hranjenja samih pasa. Dakle, psi ne borave sa zatvorenima stalno, nisu im povereni na konstantno čuvanje i staranje, već provode sa njima par sati u toku dana. Naime, po rečima zaposlenih, sama priroda obuke u kojoj psi učestvuju to ne bi dozvolila. Razlog za to je činjenica da kod pasa nakon izvesnog vremena provedenog na obuci dolazi do zasićenja, te da se tada obuka i interakcija sa ljudima mora prekinuti

kako bi se on ostavio, kako su oni to opisali, "željan da radi dalje" da bi sutradan imao volju da se obučava dalje. Zaposleni tome dodaju i važnu okolnost da se sve obuke sprovode kroz igru i da se u svakom trenutku vodi računa o dobrobiti životinja. Naročito je, prema njihovim rečima, važno da na početku obuke pas ne bude preopterećen, da se kod njega ne bi stvorio otpor prema obuci. U početku zbog toga rad na poligonu traje malo kraće, a više vremena se provodi u igri i "druženju". Trajanje obuke se postepeno povećava kako psi stižu bolju kondiciju i kako se navikavaju na tu vrstu rada, odnosno obuke i učenja.

Svaki osuđenik ima svog psa sa kojim radi. Pošto u azilu ima puno pasa, zaposleni zaduženi za rad sa psima biraju one za koje procene da bi sa njima moglo uspešno da se radi i koji bi nakon dresure mogli da se daju građanima na udomljavanje. Zatim se svaki od odabranih pasa "uparuje" sa po jednim od osuđenika koji učestvuju u programu. Pri tome je važno naglasiti da i osuđenici učestvuju u odlučivanju o tome koji će im pas biti dodeljen. Prema rečima zaposlenih u zavodu: *"Osuđenik je taj koji se najviše pita da li mu odgovara taj pas. Mada, retko grešimo. Obično kada odaberemo psa, to su zanimljivi i dopadljivi psi, tako da ostaje samo lagan rad sa njima. Naravno u početku ide samo upoznavanje i povezivanje gde se*

oni zbliže. Nakon toga polako počinje rad - sve kroz igru tako da se do kraja obuke oni toliko zbliže da u početku, pošto psi nemaju imena, to budu neka zvučna imena, kao Nora i tako to, da bi kasnije to bila neka imena kao Bubica, Mrvica..."

Zaposleni u zavodu ističu da se osuđenici izuzetno zbliže sa psima sa kojima rade. U prilog tome govore i reči osuđenika, o čemu će posebno biti govora u delu monografije posvećenom utiscima osuđenika o samom programu i učestvovanju u njemu. Kako ističu zaposleni u zavodu: "*Osuđenici se veoma vežu za te pse sa kojima su radili. Čak je bilo i udomljavanja. Naravno, njihove porodice dođu i udome te pse. Tako da, veoma se vežu. Ni ja nisam očekivao da će biti takav odnos sa njima ali eto..."* Osim toga, istaknuto je da postoji i mogućnost da se osuđenicima koji su na uslovnom otpustu dopusti da uzmu psa sa kojim su radili u zavodu, te da on bude sa njima dok su na slobodi. Kao što je već istaknuto, već postoji i mogućnost da porodica osuđenika dođe te da udomi psa dok se osuđenik još uvek nalazi na izdržavanju kazne.

Inače, zaposleni u zavodu naglasili su da su do uvođenja ovog programa radili samo obuku službenih pasa, te da se sada po prvi put susreću sa grupnom obukom i to sa ljudima koji pre to nisu radili. Kao posebno interesantan momenat oni su istakli upravo posmatranje zajedničkog napredovanja pasa i

osuđenika kako obuka odmiče. Kao što su naglasili: *"Sa strane gledamo kako napreduju psi i kako napreduju osuđenici. I na kraju kada se taj pas obuči i taj sam osuđenik, vidimo koliko on lepo radi sa psom, koliko je sad tu mnogo više ležernosti. Koliko bolje funkcionišu u odnosu na prvi put - tad obično ne znaju ni kako se pas vodi. Tako da - puno pozitivnog iskustva imamo u svemu tome."*

Za sada se program rada sa psima sprovodi samo u poluotvorenom delu zavoda. Međutim, jedna od ideja je da se, ukoliko se pokaže da je program uspešan i delotvoran, psi u budućnosti uvode i u zatvoreni deo zavoda. Psi bi tako predstavljali neku vrstu nagrade za osuđena lica koja se dobro vladaju, ali i dalje borave u zatvorenom delu zavoda. Time bi se nastojalo da se i njima omogući da kroz boravak i interakciju sa životinjama osete njihovo pozitivno, umirujuće dejstvo, kako bi lakše podnosili zatvorske deprivacije koje su naročito izražene tokom boravka u zatvorenom delu zavoda. O pozitivnom delovanju interakcije sa psima na osuđenike (doduše, za sada samo ove u poluotvorenom delu) govore reči zaposlenih u zavodu: *"Samo to zbližavanje... U početku to bude maženje i oni ih maze i igraju se sa njima i onako malo izgleda veštački, ali u odnosu na taj drugi deo obuke tačno se vidi koliko su se oni zbližili, koliko je to iskrenije kad ga zagrlji, pa ga ljubi, pa čuda, što kažu... Samo to, da kažem, spajanje njih*

vremenom dolazi do izražaja." Navedeni pozitivni efekti interakcije ljudi sa psima svakako bi se ispoljavali i kod osuđenika koji borave u zatvorenom delu, tako da je to svakako nešto na čemu treba raditi i što treba omogućiti u budućnosti.

Posao sreće - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

IMPRESIJE UČESNIKA PROGRAMA RADA SA PSIMA U KPZ SREMSKA MITROVICA

Istraživanjem čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji obuhvaćeno je ukupno 11 osuđenih lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u KPZ Sremska Mitrovica i koja su u periodu sprovođenja ovog istraživanja učestvovala u programu rada sa psima u toj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija.

Prosečna starost učesnika u programu iznosi 34,5 godina. Najmlađi učesnik u programu rada sa psima ima 26 godina, dok najstariji ima 52 godine. Jedan ispitanik ima 28 godina, jedan 30 godina, dvojica 32, jedan 33, jedan 35 i dvojica 37 i jedan 38 godina. Dakle, reč je uglavnom o mlađim osobama. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je

program rada sa psima koncipiran tako da zahteva određenu fizičku spremnost i kondiciju, budući da uključuje i rad na održavanju azila za pse i samih pasa, ali i vežbanje sa njima na poligonu. Kada je u pitanju obrazovanje osuđenika koji učestvuju u programu rada sa psima, treba istaći da većina njih ima završenu neku srednju stručnu školu, dok samo jedan od njih ima završenu samo osnovnu školu. Trojica ispitanika imaju obrazovanje za auto-mehaničara, jedan je završio srednju saobraćajnu školu, jedan srednju tehničku, jedan je tehničar mašinske energetike, jedan mehaničar za grejne i rashladne uređaje, jedan mašinski tehničar, jedan mehaničar za gasna postrojenja, dok je jedan obučen za industrijski, veb i grafički dizajn i programiranje.

Većina ispitanika, tačnije njih 9 bili su zaposleni pre upućivanja na izdržavanje kazne, dok su dvojica bili nezaposleni. Neki od njih su pre upućivanja na izdržavanje kazne radili u struci dok su drugi radili privremene i povremene poslove bilo kao jedine bilo kao dodatne, uz poslove iz struke. Tako jedan od ispitanika navodi: *"Jesam, radio sam u više različitih firmi. Više različitih zanimanja. Radio sam u struci automehaniku, radio sam autofarbanje, lakiranje, a radio sam i kao obezbeđenje i slične poslove."* Drugi ispitanik, koji je takođe školovan za automehaničara ističe: *"Nisam radio u struci. To su*

uglavnom bili građevinski radovi, fasade, moleraj, parketi." Jedan od ispitanika istakao je da nije bio zaposlen već da se, pošto živi na seoskom gazdinstvu oduvek bavio poljoprivredom, dok je drugi (koji se bavio industrijskim, grafičkim i veb dizajnom i programiranjem) naglasio da je najpre radio u nekoliko agencija da bi kasnije, budući da priroda ovog posla to omogućava, počeo da radi od kuće, preko interneta. Četvorica ispitanika nalaze se na izdržavanju kazne zatvora zbog krivičnog dela Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 346. KZRS. Dvojica su osuđena za krivična dela u sticaju: Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 346. KZRS i Nedoizvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz člana 348. KZRS. Jedan ispitanik osuđen je za krivično delo Razbojništvo iz člana 206. KZRS, jedan za Napad na službeno lice iz člana 323. KZRS, jedan za Obljebu sa detetom iz člana 180. KZRS, jedan za Otmicu iz člana 134. KZRS i jedan za Tešku krađu iz člana 204. KZRS. Dakle, najveći broj učesnika u programu rada sa psima učinio je krivično delo Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 346. KZRS, dok je na drugom mestu Nedoizvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz člana 348. KZRS.

Kada je u pitanju dužina izrečene kazne, u proseku ona kod ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem iznosi 3 godine i 6 meseci, pri čemu najduža od njih iznosi 7 godina, dok je najkraća u trajanju od 1 godine i 9 meseci. Kao što se i zahteva za učešće u programu, svim učesnicima je do kraja kazne ostalo više od 6 meseci. U proseku im je ostalo oko godinu dana i 9 meseci. Najkraći period koji je nekom od ispitanika ostalo do kraja kazne jeste 6 meseci, dok je najduži 2 godine i 9 meseci. Najveći broj ispitanika učestvuje samo u programu rada sa psima. Ipak, dvojica su pored toga angažovani i na radu sa konjima, dok su se trojica prijavila za učestvovanje na programu obuke za rad na računarima. Najveći broj njih upoznao se sa mogućnošću učestvovanja u programu preko ankete koja im je upućena od strane zaposlenih u zavodu, kao poziv da se, ukoliko su voljni prijave na program. Svi ispitanici su u trenutku kada su upućeni na izdržavanje kazne imali bar jednog kućnog ljubimca i to psa. Većina ispitanika istakli su da su od malena imali pse i da su oduvek bili veliki ljubitelji životinja. Tako jedan od ispitanika navodi: *"Imao sam više pasa. Gajio sam pse. Imao sam preko 20 pasa u jednom momentu. Nisu bili psi namenski nego svi su bili kao ljubimci i tako, dešavalo se da bude štenaca mnogo, pa ih je bio veliki broj."*

Odgovornost - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Drugi ispitanik ističe: *"Od malena sam voleo životinje, posebno pse. Uvek sam imao kod kuće po jedno dva ili tri psa i to je to."* Jedan od ispitanika imao je odgajivačnicu pasa, što je, prema njegovim rečima bio *"i posao i hobi"*, dok je drugi naglasio: *"Imao sam ljubimca. Imamo ga i sad kući. Jedna francuska pudla koja je porodični pas i živi sa nama. Uvek imamo kućnog ljubimca."*

Svi ispitanici su potvrdno odgovorili na pitanje o tome da li im je teško palo razdvajanje od kućnog ljubimca. Kako je jedan od ispitanika istakao: *"Pa, osim od porodice, teško mi je palo i razdvajanje od pasa naravno. Pošto pas pozitivno utiče na čoveka i hrani ga pozitivnom energijom, mnogo mi je to nedostajalo."* Mnogi od njih doživeli su učestvovanje u programu rada sa psima kao neku vrstu kompenzacije za udaljavanje od svog kućnog ljubimca. Ispitanici su različito opisivali svoje razloge za prijavljivanje na učestvovanje u programu, ali se može uočiti da je kod svih kao jedan od motiva upravo bila ljubav prema psima i želja da se vreme provodi u njihovom društvu. Drugi razlog za učestvovanje bilo je uverenje da će im vreme brže, lakše i lepše proći dok budu radili u azilu za pse. Neki od ispitanika doživeli su učestvovanje u programu i rad sa psima kao neku vrstu bega od zatvorskog okruženja i neprijatnosti koje su mu svojstvene.

Prijateljstvo - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Kako jedan od njih navodi: *"Hteo sam, iskreno da Vam kažem, hteo sam malo da budem sa kerovima, da malo provedem vreme ovde. Da ne budem tamo non-stop. I da mi prođe vreme... A, i sa kerovima nekako je opušteno."* Isto tako, jedan od ispitanika istakao je sledeće: *"Ne znam za druge, meni je ovo lepo. Lepo mi je sa psima. Bolje nego sa ljudima"*.

Govoreći o svojoj motivaciji za učestvovanje u programu jedan ispitanik je istakao: *"Iskreno, volim životinje i voleo bih da naučim nešto više o psima. Sam kući držim pse. Imam dva zlatna retrivera - ženke i ovo mi je jedinstvena prilika da naučim nešto više o psima. I, pravo da Vam kažem, naučio sam već dosta o njima i utisci su mi ovako dosta upečatljivi. Dobro se osećam svaki put kad dođem tamo. I dosta mi znači da se onaj višak energije koji se tamo negde akumulirao u meni možda zbog posla i svega... Baš mi prija da prođam sve to sa mojim psom i da naučimo nešto novo. Svaki dan je nešto novo."*

Neki od ispitanika bili su motivisani da se prijave na program zahvaljujući tome što su već imali pozitivna iskustva u radu sa psima, što na slobodi, što tokom izdržavanja kazne. Jedan od ispitanika naveo je kao razlog svog prijavljivanja na učestvovanje u programu okolnost da je i pre uvođenja tog programa radio u paščarniku u okviru KPZ-a, tako da je učestvovanje u programu video

kao nastavak i produbljivanje tog rada. Druga dvojica istakla su da su pre dolaska na izdržavanje kazne radili u odgajivačnicama pasa, tako da im je to bio nastavak takve vrste rada, upotpunjen dodatnom edukacijom.

Kada je u pitanju viđenje svrhe, odnosno cilja ovog programa iz ugla osuđenika, može se konstatovati da su je svi opisali na drugačiji način, ali svakako sa pozitivnom konotacijom. Kao jedan od ciljeva navedno je kvalitetnije ispunjavanje slobodnog vremena tokom boravka u zatvoru. Kao što je jedan od osuđenika opisao: *"Valjda je bolje neko kvalitetnije provođenje vremena u zavodu i eto... Neko za ljude koji vole životinje, neko, kako bih Vam rekao, pametnije trošenje vremena u zatvoru nego inače."* Pojedini učesnici u programu u njemu su prepoznali metod za odvratanje od kriminalnog ponašanja. Tako je jedan od ispitanika koncizno istakao: *"Svrha programa je da se sklonimo sa tog puta na kojem smo bili napolju."*

Neki od ispitanika nisu odmah umeli da definišu svrhu programa, da bi na kraju, nakon iznošenja svojih impresija o njemu došli do zaključka da je jedan od njegovih ciljeva svakako i ublažavanje zatvorskih deprivacija, odnosno pokušaj da se oni osećaju bolje. Kako je jedan od njih istakao: *"Pa, svrha programa je da... Šta znam, ne znam kako bih to definisao. Lepo se osećaš, lepo"*

ti je sa njima. Zaboraviš recimo. Pomogne ti da sve ovo prebrodiš. Puno pomaže. Baš nam bude bolje. Vreme ide, leti, prolazi, radi se oko njih. Ima se posla, a posao je sam po sebi zanimljiv, lep."

Interesantno je da su učesnici u programu kao svrhu programa prepoznali ne samo sopstveni boljitak i napredak, već i nastojanje da se pomogne napuštenim psima. Tako je jedan od učesnika naglasio: *"Svrha programa je prvo što eto, da osuđenici izdrže kaznu, a i mislim da je sa psima dobar rad, jer psi su pozitivna stvar. Dobro je to. Opet, uzeti psa odavde, odneti ga kući, udomiti ga, to je onako jedan dobar gest i za mene i za kera."* Drugi učesnik u programu jezgrovito je objasnio svoje viđenje svrhe programa i njegovu višestruku korisnost rekavši: *"Svrha programa je da ulepšamo taj neki život i sebi i njima"*, misleći pri tome, naravno, na pse.

Konačno, kao jedan od ciljeva učestvovanja u programu rada sa psima ispitanici su istakli i nastojanje da na taj način steknu znanje i stručne kvalifikacije za rad sa psima (i formalnu potvrdu o posedovanju istih u vidu diplome) kako bi mogli lakše da se zaposle u toj struci (bilo ovde, bilo u inostranstvu) po izlasku na slobodu. O tome govore i sledeće reči jednog od učesnika u programu: *"Svrha programa? Pa, verovatno sticanje nekog, otkud znam, iskustva. Meni je lično sticanje novog*

iskustva. Ne znam sad koja je svrha programa, ali dobar je program." Isto tako, drugi je istakao: "Hteo sam malo i da naučim to i kad izađem napolje... Pošto sam uvek imao neke kerove koje nisam umeo da dresiram. Sve su to bile neke mazulje. Nikad nisam umeo da napravim pravog kera i sad bi bila idealna prilika da naučim da napravim pravog psa kući kad dođem." Jedan ispitanik je nastojanje da se profesionalno usavrši kroz program rada sa psima opisao ovako: "Iskreno, meni se dopada baš to što sam postigao ono što sam hteo da naučim. Što se kaže, ukrao sam zanat, a to je dobro valjda."

Ispitanicima su upućena i pitanja šta im se najviše dopada u programu, odnosno da li postoji nešto u vezi sa programom što im se ne dopada, uz molbu da opišu i obrazlože šta je u pitanju i na koji način bi taj eventualni nedostatak korigovali. Ovim pitanjima nastojalo se uticati na ispitanike da se oharbre da iznesu svoje viđenje programa, bilo pozitivno bilo negativno, kako bi se izdvojili aspekti programa koje treba i u budućnosti potencirati, odnosno markirali njegovi segmenti koji bi bili podvrgnuti izmenama. Svaki od ispitanika nabrojao je po nekoliko stvari koje mu se u programu posebno dopadaju.

Tako je jedan od ispitanika istakao: *"Sviđa mi se to ovde. Baš mi odgovara. Vreme prolazi lepše, družim se tu sa kerovima, što kažu, odmoriš mozak*

malo." Zatim, jedan od ispitanika je u prvi plan kao prednost programa stavio osećaj slobode koji im rad sa psima pruža, uprkos činjenici da se nalaze u zatvoru, rekavši: "Dopada mi se taj rad sa psima i ta sloboda koju imamo u radu sa njima." Neki od ispitanika su kao najbolje u vezi sa programom videli upravo distanciranje od zatvorskog okruženja. Tako je jedan istakao: "Ja volim životinje i puno mi to znači. Mislim, stvarno, puno je lakše i provoditi tu vreme sa životinjama nego sa bilo čim drugim."

Slično kao i prilikom opisivanja svrhe programa, i prilikom isticanja njegovih prednosti pojedini ispitanici su osim benefita za ljude videli i koristi koje od programa imaju životinje, tačnije, napušteni psi. Kako je jedan od ispitanika opisao: *"I tu oko njih stvarno radimo, pazimo ih, čuvamo, kupamo. Sa ulice dođu jako zapušteni, a kad prođu kroz naše tretmane svaki stvarno bude prelep. Nema nijedan da kažu - ružan je ili ovakav... Čim ga okupamo, iščešljamo, sredimo, malo ga naučimo da šeta i te osnovne stvari i on stvarno bude prelep pas."* Odgovor sledećeg ispitanika možda još slikovitije pokazuje kako su osuđenici kao jedan od najboljih apekata programa prepoznali upravo unapređenje dobrobiti životinja: *"Dobro je. Dopada mi se. Prvo, sama ta stvar što su te životinje zbrinute. To mi se dopada. Neće ih niko šutati po ulici i klati možda i ubiti, ili nešto... Kod nas su sigurne sto posto i*

zaštićene su. Dobro im je. Dobro je i nama i eto." Isticanje zbrinjavanja pasa i unapređenja njihove dobrobiti kao nekih od aspekata programa koji im se najviše dopadaju, osuđenici su potvrdili da je rad sa životinjama kod njih nesumnjivo probudio osećaj empatije i odgovornosti za druge, što je svakako izuzetno pozitivno.

Pored toga, interesantno je da je prilikom nabiranja najpozitivnijih aspekata programa jedan od osuđenika uporedio rad na socijalizaciji pasa radi njihove pripreme za udomljavanje sa tretmanom i resocijalizacijom osuđenika radi njihove pripreme za ispravan život na slobodi. Naime, on je govoreći o dobrim stranama programa rekao: *"Imamo tu negu, trening, pažnju im posvećujemo, znači, socijalizaciju - isto tako i sa njima kao što mi imamo."* Upoređujući položaj ovih pasa sa sopstvenim položajem, naravno u aspektu resocijalizacije i dobijanja "druge šanse" za srećan i ispunjen život i ovaj osuđenik je, između ostalog, pokazao razvijenu empatiju sa psima sa kojima radi i razumevanje za njihov položaj i potrebe. O razvoju i pojačavanju empatije kod osuđenika koji rade sa psima govori i odgovor jednog od njih na pitanje da li bi želeli da podele još neke svoje impresije u vezi sa programom: *"Samo se nadam da će i ovaj vaš naučni rad i šta god da doprinese da se čuje napolju za ovo i da ljudi počnu da udomljavaju ove pse bez vlasnika."* Štaviše, neki od osuđenika

poželeli su da sopstvenim ponašanjem daju dobar primer zajednici, pa je tako jedan izjavio *"Pa da, svakako bi udomljavanje psa uticalo i na moj život i da podstaknemo neke druge da isto tako kao što ću ja usvojiti da i oni usvoje nekog psa."* Razvoj ljubavi i empatije prema životinjama oslikavaju i sledeće reči jednog od ispitanika: *"Voleo bih da ponesem minimum 10 pasa odavde. Mnogo mi je njih priraslo za srce."*

Naime, čini se da su osim staranja o psima osuđenici vremenom razvili i osećaj odnosno želju da to prenesu, odnosno prošire i na druge - kako na svoje bližnje tako i na širu zajednicu. Isto tako, jedan od ispitanika istakao je da postoji potreba da se program rada sa psima odnosno broj lica koja u njemu učestvuju proširi, kako bi se njegovi pozitivni efekti kako na ljude tako i na pse još više osetili. On je to objasnio sledećim rečima: *"Program je jako dobar. Pozitivan. Sviđa mi se. Ovakve stvari treba pogotovo ovde češće raditi, da se ljudi prijavljuju i da učestvuju u tome jer stvarno je pozitivno i za ljude i za sve. Za izdržavanje kazne, i za čoveka i za pse."*

Kada su u pitanju promene koje je kod njih izazvao rad sa psima, svi osuđenici su se izrazili pozitivno. Međutim, promene koje su uočili odnosile su se na različite segmente života - neki od njih su najveće promene osetili na planu raspoloženja, dok su drugi primetili da o nekim stvarima razmišljaju

na drugačiji način, odnosno da neke situacije sagledavaju iz drugačije perspektive. Kako je jedan od ispitanika podvukao: *"Pozitivno razmišljam. Na sve stvari gledam sa pozitivne strane, To je to."* Slično tome, jedan od ispitanika je naglasio: *"Raspoloženiji sam, kažem Vam. I brže mi vreme prođe. Više sa kerovima radimo. Stvarno je baš... I vreme nas posluži sad... Baš je super."* Najveće olakšanje i popravljjanje raspoloženja jedan od osuđenika video je ne samo u boravku sa životinjama, već i u distanciranju od zatvorskog okruženja, opisavši to sledećim rečima: *"Mnogo se lakše osećam tu kada provodim vreme sa njima. Nekako, iskreno, bolje mi je sa psima i sa životinjama uopšte nego sa ljudima ovde."* Opuštajuće dejstvo rada sa psima jedan od osuđenika opisao je rekavši: *"Pa, (program) utiče veoma opuštajuće i, onako, fantastično se osećam svaki put. Vidno rasterećen. Opustim se dosta. Pošto se trudim baš da se predam. Ne gledam ovo kao neki posao nego baš kao rasterećenje."*

Pozitivne promene u svom raspoloženju jedan od ispitanika opisao je na sledeći način: *"Utiče (program), od kada sam počeo da radim. Utiče dobro. Mnogo mi brže prolazi vreme, ispunjeniji mi je dan. Dođem tamo lepo u paviljon, odmaram. Lepo spavam u zadnje vreme. Opuštaju me tu psi i sad malo drugačije gledam na lutalice nego ranije kad sam bio napolju. Vidim koliko malo treba da uđete u priču sa*

njima. Ja sam pre mislio da su to divlji psi i tako, da ne može sa njima da se radi. Ali, vidim da može da se radi, da treba malo vremena, malo strpljenja i da može da se napravi kvalitetan pas ako se malo radi sa njim. U svakom slučaju, promenio sam malo mišljenje." Osim opisa pozitivnog dejstva interakcije sa psima na raspoloženje ljudi, u odgovoru ovog ispitanika takođe se može naći dokaz o razvoju empatije za životinje kod njega. U prilog tome govore njegove reči da je promenio način na koji gleda na pse lualice, te da ih sada posmatra kao živa bića kojima treba dati šansu i koja mogu postati bolja ukoliko im se posveti pažnja i strpljenje. I ovde se na neki način može napraviti paralela sa ljudima, u najpozitivnijem smislu, naravno, te naglasiti da i oni mogu postati bolji ukoliko se pažnja posveti njihovoj resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji.

Jedan od ispitanika opisao je kako učestvovanje u programu utiče ne samo na njega već i na druge osuđenike sledećim rečima: *"Puno utiče na raspoloženje. Ovde svi koji rade, svi su baš raspoloženi, nema nikakve tenzije, ništa. Svima je ovde dobro. Ko god je tu došao, iz paviljona dođe kod nas. To je posao sreće. Ja sam to primetio na ljudima. I mi ovde koji radimo. Svima nam je dobro. Svako zna svoj posao i svako to radi baš zato što voli to da radi, što mu je dobro. Baš, eto, dobro nam je svima. baš nam je dobro. Pa, svi misle da je to pravi*

program. Da je dobar za sve nas. Dosta njih se i javi. Dosta njih bi prihvatilo to da radi. Sigurno će njih dosta raditi ovde to što mi radimo." Drugi je prokomentarisao način na koji sa ostalim osuđennicima razmenjuje utiske o programu: *"Redovno pričamo, ova naša grupa koja ide na kurs. Razgovaramo o svemu što nam se tu dešava. O psima, naravno. Baš onako - razmenjujemo osećanja i sve to. Mislim da svi isto osećaju i da je većina ovih momaka zbog sličnih razloga i došla. Pošto su većina njih sada, da kažem, drugari. Ovde smo... Družimo se..."* Njegove reči govore u prilog pretpostavci da osim uticaja na pojedince u smislu njihovog raspoloženja, psihičkog i fizičkog zdravlja i dobrobiti, zajednički rad sa psima može pozitivno uticati i na odnose između pojedinaca koji se nalaze u grupi. To je izuzetno važan aspekt ovog programa budući da može uticati na razvoj pozitivnijih, "zdravijih" i manje konfliktnih odnosa u zatvorskom okruženju.

Takođe, većina ispitanika složila se da će se to što su učestvovali u programu rada sa psima svakako na pozitivan način odraziti na njihov život u budućnosti. Kako je jedan od ispitanika rekao: *"Pa verovatno da hoće uticati pozitivno, sigurno. Jer, ipak je 5 godina dug period i sama kazna me je naterala da malo razmislim o nekim svojim postupcima i da nakon izlaska iz zatvora ne činim iste greške."* Slično tome, drugi je naglasio:

"Učestvovanje u programu će uticati na mene sigurno. Utiće samo sve ovo vreme provedeno ovde. Baš, bilo je dosta vremena da se razmisli o svemu i da se krene nekim dobrim putem." Govoreći o uticaju programa na život u budućnosti jedan od ispitanika izjavio je: *"Učestvovanje u ovom programu će uticati na mene da ne počinim novo krivično delo i da nemam problema sa zakonom"*, dok je drugi naglasio: *"Izlazim sa jednim iskustvom više. Naravno da će mi promeniti život. Ja mislim na bolje. Što je korisno, to je i dobro. Nekorisne stvari smo radili. Zbog toga smo i ovde. Eto, sad, rehabilitujemo se, učimo valjda."*

Neki od ispitanika istakli su da se učestvovanje u programu odrazilo na njihove profesionalne planove. Tako je jedan istakao: *"Još više sam se zainteresovao za rad sa životinjama i verujem da ću možda profesionalno da se bavim time kada budem izašao iz zatvora."*

Na poligonu - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

DAN OTVORENIH VRATA U KPZ SREMSKA MITROVICA

Za promovisanje brojnih pozitivnih strana programa rada osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica poseban značaj imaju takozvani "Dani otvorenih vrata". Tada se građani pozivaju da posete prihvatilište za napuštene pse u okviru KPZ-a i udome nekog od pasa koji u njemu borave.

Osim udomljavanja pasa, dani otvorenih vrata imaju za cilj da se ponovo uspostave veze između zajednice i osuđenika, da se sruše predrasude i barijere koje postoje između "onih unutra" i "onih napolju". Time se, sa jedne strane, doprinosi uspešnjoj resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji osuđenih lica, dok se, sa druge, radi na ublažavanju njihove diskriminacije, stigmatizacije i socijalne ekskluzije.

Dan otvorenih vrata predstavlja deo projekta koji podržavaju Misija OEBS-a u Srbiji, Grad Sremska Mitrovica i nemačka organizacija Help – Hilfe zur Selbsthilfe e.V., a koji sprovodi Uprava za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde Republike Srbije.

Misija OEBS-a u Srbiji i KPZ u Sremskoj Mitrovici organizovali su 22. juna 2018. godine Dan otvorenih vrata, sa posebnim ciljem da promovišu inovativne načine rehabilitacije i resocijalizacije osuđenih lica, koji se sastoje u uključivanju pasa iz prihvatilišta za napuštene pse u KPZ Sremska Mitrovica u njihov program rada. Ovom prilikom, diplome su uručene prvoj grupi osuđenika koji su završili desetonedeljni program obuke tokom kojeg su učili kako da brinu o psima i da ih obučavaju. Osuđenici su stekli sertifikat koji izdaje Fakultet veterinarske medicine Univerziteta u Beogradu, koji je potreban svim angažovanim za rad u Prihvatilištu za napuštene pse koje funkcioniše u okviru Zavoda.⁵³

⁵³ Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Predstavljen inovativni program resocijalizacije osuđenih lica u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, <http://www.iksi.ac.rs/>, 08.05.2019.

Dan otvorenih vrata - KPZ Sremska Mitrovica, 2018.

Na ovoj manifestaciji osuđenici koji su učestvovali u programu rada sa psima imali su priliku da pred građanima demonstriraju znanja i veštine koje su stekli tokom obuke, kao i da predstave pse sa kojima su radili. Istom prilikom, građani su pozvani da udomljavaju napuštene pse iz azila.

Nakon performansa, građani su imali priliku i da običu prihvatilište za napuštene pse u okviru zatvorskog kompleksa te da eventualno odaberu nekog od pasa kojeg bi želeli da udomu. Psi koje su građani odabrali prilikom posete uključeni su nakon toga u program rada, odnosno socijalizacije kako bi se pripremili za udomljavanje. Dakle, osim ublažavanja predrasuda o osuđeničkoj populaciji, ovakvi događaji imaju za cilj i promovisanje odgovornog vlasništva i udomljavanje napuštenih životinja. Istovremeno, oni doprinose i rušenju predrasuda i određene vrste diskriminacije koja među građanima postoji prema napuštenim psima, budući da su prilika da se pokaže kako i oni mogu uspešno da se socijalizuju i postanu kućni ljubimci. Time se podiže svest građana o značaju odgovornog postupanja prema kućnim ljubimcima, odnosno zabrani njihovog napuštanja od strane vlasnika (više o tome: Batrićević, 2013), ali i o udomljavanju kao veoma delotvornom načinu da se doprinese

smanjenju prekomerne populacije nevlasničkih životinja.

Slične manifestacije se, kao što je već istaknuto, sprovode i u drugim zemljama, gde građani dolaze da uvide životinje sa kojima su radila osuđena lica. Analiza medijskih sadržaja o takvim događajima, kao i izjava osuđenika u vezi sa njima navodi na još jedan zaključak. Naime, stiče se utisak da i osuđenima znači da vide da su životinje sa kojima su radili udomljene. Tako se omogućava da oni vide rezultate svog rada, kao i da dobiju određeno priznanje zajednice za svoje napore, što sve može veoma pozitivno i podsticajno da utiče na njihovu volju za resocijalizacijom i socijalnom reintegracijom.

ZAKLJUČAK

Istraživanja inostrane naučne i stručne literature, kao i terensko istraživanje sprovedeno u KPZ Sremska Mitrovica čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji pokazuju da programi koji podrazumevaju rad osuđenika sa životinjama, u konkretnom slučaju, psima imaju niz pozitivnih strana. Činjenica je da primena ovih programa u modernim zatvorima još uvek predstavlja inovativan pristup tretmanu i resocijalizaciji osuđenih lica, te da se sve njegove dobre strane i, eventualno određeni nedostaci ne mogu odmah sagledati. Istovremeno, budući da se ovi programi primenjuju relativno kratko, rano je govoriti sa sigurnošću o razmerama njihovih efekata na suzbijanje recidivizma.

Ipak, kao što je i istaknuto u ovoj monografiji, dosadašnja istraživanja potvrdila su da takvi programi imaju niz prednosti i da su višestruko

korisni. Oni koriste u prvom redu osuđenim licima i to na više načina. Pre svega, potvrđeno je da interakcija sa životinjama ima blagotvorno dejstvo na fizičko i psihičko zdravlje i blagostanje ljudi, da popravlja njihovo raspoloženje i čini da ispoljavaju manji stepen agresivnosti. Na taj način, kontakt osuđenika sa psima doprinosi jednom opštem poboljšanju atmosfere i popravljanju međuljudskih odnosa u zatvorskom okruženju. To je važno, između ostalog, i za unapređenje bezbednosti i smanjenje rizika od nasilnih incidenata, pobuna i uopšte konflikata, te, u tom smislu, olakšava položaj kako samih osuđenika tako i zatvorskog osoblja. Tome treba dodati i činjenicu da se unapređenjem psihičkog zdravlja osuđenika takođe doprinosi prevenciji recidivizma, budući da se zdravlje, kako fizičko tako i mentalno, smatra veoma uticajnim faktorom prevencije kriminaliteta (Batrićević, Ilijić, 2014: 441 – 450).

Osim toga, interakcija sa životinjama, zbog prethodno pomenutih dejstava, ublažava posledice zatvorskih deprivacija, koje su (iako neželjene) konstantno prisutne u zatvorima, kao totalnim ustanovama. Čineći da se osuđenici osećaju "slobodno iako su lišeni slobode", boravak i rad sa psima doprinosi njihovom sveopštem psihičkom boljitku i omogućava im da lakše prebrode lišenja imanentna zatvorskom okruženju.

Sledeća prednost programa rada sa psima jeste činjenica da se kroz interakciju sa životinjama kod osuđenika izgrađuje i jača empatija, odnosno saosećanje sa drugim živim bićima. Podrazumeva se, ideja je da se ovo osećanje empatije koje oni spontano razvijaju prema psima sa kojima rade prenese i na sva druga živa bića u njihovom okruženju - druge osuđenike, članove njihove porodice i, na kraju, celu zajednicu. Osim empatije, rad sa psima kod osuđenika jača i osećaj odgovornosti za druge, odnosno svest o tome da svojim postupcima utiču na druga živa bića. Insistiranje na razvoju i jačanju kako empatije tako i odgovornosti za drugoga ima za svoj krajnji cilj da se osuđenicima usadi želja da se u svom životu nakon izdržavanja kazne ponašaju odgovorno, odnosno da ne vrše nova krivična dela. Umesto toga, oni se žele podstaći da postanu korisni, odgovorni i saosećajni članovi društvene zajednice koji na sebe preuzimaju odgovornost za svoje postupke. Time se nastoji doprineti suzbijanju recidivizma, odnosno ponovnog vraćanja osuđenika kriminalnom miljeu ponašanja. U tom smislu, program je koristan kako za same osuđenike, koji se "vraćaju na pravi put" tako i za širu zajednicu koja se štiti od mogućeg ponovnog vršenja krivičnih dela.

Na ovom mestu treba spomenuti da se programom, a naročito zahvaljujući danima otvorenih vrata doprinosi i suzbijanju diskriminacije, stigmatizacije i socijalne ekskluzije osuđenih lica. Kao što je već istaknuto, ovakvi događaji imaju za cilj da smanjuju barijere koje postoje između osuđenika i društva, odnosno ostalih građana. Takav pristup resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji osuđenika može biti izuzetno efikasan budući da se zasniva na prevenciji diskriminacije osuđenika do koje po pravilu dolazi nakon njihovog izlaska na slobodu. Naime, činjenica da neko nosi "stigmatu bivšeg osuđenika" vodi do toga da se takvo lice izuzetno teško zapošljava, da često nije u mogućnosti da sebi obezbedi sredstva za život legalnim putem pa da zahvaljujući tome biva faktički prinuđeno da se vrati kriminalnom modelu ponašanja. Odsustvo podrške zajednice, često i porodice i prijatelja, samo doprinosi povratku u "kriminalne vode" i ponovnom vršenju krivičnih dela, zbog čega osoba neretko ponovo završava u zatvoru. Raskid sa diskriminacijom i socijalnom ekskluzijom bivših osuđenika doprinosi da se ovaj "začarani krug" prekine, te da se bivšim osuđenima da "druga šansa" da se integrišu u zajednicu i nastave život kao njeni korisni i ravnopravni članovi.

Uspešnoj socijalnoj reintegraciji osuđenika u znatnoj meri doprinosi i činjenica da nakon učešća u

programu oni dobijaju i formalni sertifikat kao potvrdu o stečenom znanju i profesionalnim vještinama u oblasti staranja o psima i rada sa njima. Tako se povećava njihova zapošljivost i omogućava im se da nakon izlaska na slobodu nađu legalni izvor prihoda. Zajedno sa prethodno opisanom podrškom zajednice, i ova mera ima za cilj smanjenje rizika od njihovog vraćanja kriminalnom ponašanju, odnosno suzbijanje recidivizma, što je korisno, kako za same osuđenike, tako i za celo društvo.

Benefiti ovog programa višestruki su i u sferi unapređenja dobrobiti životinja. Pre svega, postojanje prostranog, čistog i u skladu sa svim relevantnim standardima opremljenog prihvatilišta za napuštene pse u okviru KPZ Sremska Mitrovica omogućava da se ne vlasnički psi zbrinu na zakonit, adekvatan i bezbedan način, kao i da im se pruži potrebna nega i zdravstvena zaštita. Istovremeno, kroz rad na socijalizaciji ovih životinja povećavaju se njihove šanse da steknu novi dom i vlasnike koji će o njima brinuti. Sa druge strane, tako se u znatnoj meri doprinosi smanjenju populacije napuštenih životinja, što je veoma značajno i korisno za širu zajednicu. Konačno, tako se promovise ideja udomljavanja ne vlasničkih pasa od strane građana, umesto kupovine kućnih ljubimaca i podiže svest čitavog društva o važnosti odgovornog vlasništva i, uopšte odgovornog i humanog odnosa prema životinjama.

Ni u razgovoru sa osuđenicima i zaposlenima u KPZ Sremska Mitrovica ni tokom neposrednog posmatranja na terenu nisu uočeni bilo kakvi nedostaci ili loše strane ovog programa. Slična zapažanja prisutna su i u istraživanjima autora koji su se bavili ispitivanjem primene takvih programa u drugim zemljama. Razgovori sa osuđenicima i zaposlenima u KPZ Sremska Mitrovica, kao i proučavanje inostrane literature samo je doprinelo rađanju novih ideja za proširivanje i dalje unapređivanje ovog programa. U tom smislu, došlo se do zaključka da bi bilo opravdano i korisno da se primena programa rada osuđenika sa psima počne primenjivati i u zatvorenom odeljenju zavoda. Kao što je već opisano, program se za sada primenjuje u poluotvorenom delu zavoda, ali ne postoje nikakve prepreke da se u nekom momentu u budućnosti i osuđenicima koji borave u njegovom zatvorenom delu omogući da rade sa psima, podrazumeva se, ukoliko oni to žele i ukoliko ispunjavaju objektivne i subjektivne uslove za učešće u takvom programu. Naime, tokom razgovora sa zaposlenima u zavodu zaključeno je da bi osuđenicima koji borave u zatvorenom delu zavoda takav vid angažovanja još više koristio jer su oni u još većoj meri izloženi zatvorskim deprivacijama nego oni koji kaznu izdržavaju u poluotvorenom odeljenju. U skladu sa tim, formirano je mišljenje da bi učestvovanje u programu rada sa psima za njih predstavljalo

posebnu nagradu za dobro vladanje i dodatnu motivaciju da nastave sa popravljanjem svog ponašanja.

Proširenje primene programa rada osuđenika sa psima planirano je i u smislu njegove realizacije u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji, a posebno onim u kojima borave maloletnici u sukobu sa zakonom. Sa takvim aktivnostima već se otpočelo i očekuje se njihova uspešna primena u budućnosti. Tome treba dodati i činjenicu da se program rada sličan ovome sa psima, (ali u koji su uključeni konji), već primenjuje u KPZ Sremska Mitrovica, te da je u toku i njegovo proširenje na druge ustanove za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji (više o inostranim programima rada osuđenika sa konjima: Batrićević, 2019: 7-21).

Određene preporuke koje se odnose na buduću primenu ovog programa zapravo bi predstavljale neku vrstu podsećanja na značaj poštovanja dobrobiti životinja koje su u njegovu realizaciju uključene. U KPZ Sremska Mitrovica dobrobit životinja koje su uključene u ovaj program maksimalno je ispoštovana. To se odnosi kako na pse tako i na konje. One su smeštene i sa njima se postupa u skladu sa svim relevantnim standardima iz ove oblasti. Ono što je važno napomenuti jeste da isti standardi treba da budu primenjeni i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u našoj

zemlji u kojima se primena ovog programa planira, odnosno u kojima je već otpočela. U tom smislu, važno je da se osim adekvatne opremljenosti prostora u kojima će životinje boraviti obezbedi i da zaposleni u zavodu i osuđenici koji sa životinjama rade budu u dovoljnoj meri edukovani o osnovnim principima dobrobiti životinja. Takvo postupanje će predstavljati jemstvo poštovanja dobrobiti životinja i u budućnosti i osigurati prevenciju eventualnih zloupotreba na tom planu.

Konačno, treba istaći da je istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji pionirskog karaktera, budući da je obuhvatilo prve polaznike programa za rad sa psima u KPZ Sremska Mitrovica. Njegov značaj ogleda se u tome što je omogućilo ostvarivanje uvida u konkretan način sprovođenja jednog ovakvog programa na domaćem terenu, kao i sagledavanje njegovih prednosti i efekata i to kako iz perspektive osuđenika koji u njemu učestvuju, tako i sa tačke gledišta zaposlenih u KPZ Sremska Mitrovica koji su angažovani u njegovoj realizaciji. U tom smislu, ono predstavlja početni impuls, izvor inspiracije za dalja istraživanja na tu temu, kako bi se ona obradila potpunije, detaljnije i sveobuhvatnije.

Međutim, dalje praćenje efekata sprovođenja ovog i eventualnih novih sličnih programa u budućnosti zahteva nova istraživanja, veće uzorke i

praćenje realizacije programa tokom dužeg vremenskog perioda. Na taj način bi se omogućila pouzdana evaluacija efekata ovog programa i omogućilo njegovo konstantno usavršavanje u skladu sa potrebama osuđenika, zaposlenih, životinja i šire zajednice. Činjenica da se primena programa rada sa životinjama proširuje i na druge ustanove za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji upravo predstavlja povod za osmišljavanje novih istraživanja na tu temu i njihovo kontinuirano sprovođenje u budućnosti.

REFERENCE

- 1) Animal Farm Foundation, Paws of Purpose, <https://animalfarmfoundation.org/programs-events/paws-of-purpose/>, 22.05.2019.
- 2) Animal Farm Foundation, Our Service dog Program, <https://animalfarmfoundation.org/programs-events/service-dogs/>, 22.05.2019.
- 3) AVMA (American Veterinary Medical Association), Animal-Assisted Interventions: Guidelines, <https://www.avma.org/KB/Policies/Pages/Animal-Assisted-Interventions-Guidelines.aspx>, 30.01.2019.
- 4) Bachi, K. (2014) An equine-facilitated prison-based program: human-horse relations and effects on inmate emotions and behaviours

(dissertation submitted to the Graduate Faculty in Social Welfare in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The Graduate School and University Center, New York: the City University of New York,
https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1161&context=gc_etds,
29.01.2019.

- 5) Barak Y., Savorai O., Mavashev S., Ben A. (2001) Animal-assisted therapy for elderly schizophrenic patients: a one-year controlled trial. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 9(4), pp. 439–442.
- 6) Batrićević, A. (2010) Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 29(1), str. 211-227.
- 7) Batrićević, A. (2013) Pravne posledice napuštanja kućnih ljubimaca od strane neodgovornih vlasnika, *Pravni Informator - časopis za savremene pravnike*, 16(7-8), str. 3-8.
- 8) Batrićević, A., Batanjski, V. (2014) *Zaštita životinja u Srbiji-kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- 9) Batrićević, A., Ilijić, Lj. (2014) Health Care of Prisoners as A Crime Prevention Factor – General Standards and Conditions in Serbia. U: Milašinović, S., Simović, D., Simeunović Patić, B. (ur.). *Thematic Conference Proceedings of International Significance, „Archibald Reiss Days“*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 3-4.03.2014., str. 441 – 450.
- 10) Batrićević, A., Stanković, V. (2015) *Zaštita životinja u uporednom pravu: zakoni, prakse i ekološke politike*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 11) Batrićević, A. (2019) Animals and the resocialization of offenders: from ideas to application. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(1), str. 7-21.
- 12) Chandler, C. (2012) *Animal Assisted Therapy in Counselling*. London: Routledge.
- 13) Charland, L. (2007) Benevolent theory: moral treatment at the York Retreat. *History of Psychiatry*, 18(1), str. 61-80.
- 14) Cohen, B. (1984) Florence Nightingale. *Scientific American*, 250(3), pp. 128-137., <http://accounts.smccd.edu/case/biol675/docs/nightingale.pdf>, 28.01.2019.

- 15) Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules, 11 January 2006, Rec(2006)2, <https://www.refworld.org/docid/43f3134810.html>, 15.05.2019.
- 16) Czerw, M. (2017) Animals in Resocialization. *International Scientific Conference "Society. Integration. Education"* (pp. 149-160). Rezekne: Rezekne Academy of Technologies.
- 17) Davinson, H. (2015) *An Exploratory Study of Primary Pupils' Experiences of Reading to Dogs (a thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the for the degree of Professional Doctorate in Educational Psychology)*. London: University of East London, <http://hdl.handle.net/10552/4296>, 31.01.2019.
- 18) Delta Society (2003) *Delta Society Standards of Practice for Animal-Assisted Activities and Therapy*. Renton. WA: Delta Society.
- 19) Fife College, <https://www.fife.ac.uk/>, 01.02.2019.
- 20) Furst, G. (2006) Prison-based animal programs: A national survey. *The Prison Journal*, 86(4), str. 407-430.

- 21) Furst, G. (2016) Helping War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder: Incarcerated Individual's Role in Therapeutic Animal Programs. *Journal of Psychological, Nursing*, 54(5), str. 49-57.
- 22) Gerber, J., Fritsch, E. J. (1995) Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, 2, str. 119–142.
- 23) Glazer, J. (2015) *How a dog named Liberty Helped a veteran in Pain*, <https://www.nbcnewyork.com/news/national-international/How-a-Dog-Named-Liberty-Helped-a-Veteran-in-Pain-318952251.html>, 13.05.2019.
- 24) Haffner, J. (2018) The Location of Justice: Systems. The Happy Prison. Urban Omnibus, A publication of the Architectural League of New York, 07.06.2018., <https://urbanomnibus.net/2018/06/the-happy-prison/>, 29.03.2019.
- 25) Ilijić, Lj. (2014) *Osuđeni i deprivacije: uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- 26) Ilijić, Lj. (2015) Zatvorska kazna i resocijalizacija - faktori ne/uspješnosti. U: Stevanović, Z., Hughson, M. (Ur.) *Kriminal i društvo Srbije: izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 303-315.
- 27) Inmates train rescue dogs with 'Paws of Purpose' program on Rikers Island, 05.02.2019., <https://pix11.com/2019/02/05/inmates-train-rescue-dogs-with-paws-of-purpose-program-on-rikers-island/>, 22.05.2019.
- 28) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, *Predstavljen inovativni program resocijalizacije osuđenih lica u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici*, <http://www.iksi.ac.rs/>, 08.05.2019.
- 29) Jenkins, R. (2016) Landscaping in Lockup: the Effects of Gardening Programs on Prison Inmates. Arcadia University, Graduate Thesis and Dissertations Paper 6, https://scholarworks.arcadia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=grad_etd, 25.03.2019.
- 30) Jovanić, G. (2010) Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitensijarnim uslovima,

- U: Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M. (Ur.) *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 257-276.
- 31) Jovašević, D., Stevanović, Z. (2012) *Kazne kao oblik društvene reakcije na kriminal*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 32) Knežić, B. (2017) *Obrazovanje osuđenika: način da se bude slobodan*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 33) Konstantinović Vilić, S., Kostić, M. (2011) *Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbji*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- 34) Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- 35) Leonardi, R., Buchanan-Smith, H., McIvor, G, Vick, S.J. (2017) "You Think You're Helping Them, But They're Helping You Too": Experiences of Scottish Male Young Offenders Participating in a Dog Training Program. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(8), 945.

- 36) Lindemuth, A. (2007) Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the US: Precedents and Contemporary Applications. *Journal of Mediterranean Ecology*, 8(1), str. 87-97.
- 37) Loe, A. (2015) *Prison-based animal programs: a descriptive analysis* (Unpublished Master of Arts Thesis). University of Northern Colorado, College of Humanities and Social Sciences School of Criminal Justice,
<https://digscholarship.unco.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=theses>, 28.01.2019.
- 38) Maujean, A., Pepping, C.A., Kendall, E (2015) A systematic review of randomized controlled trials of animal-assisted therapy on psychosocial outcomes. *Anthrozoos*, 28(1), 23-36. doi:10.2752/089279315X14129350721812
- 39) McCloud, R. (2015) A Study of the Evolution of Canine Assisted Therapy into Canine Facilitated Psychotherapy. PhD Thesis. California Southern University, School of Behavioral Sciences,
https://www.academia.edu/attachments/38416461/download_file?st=MTU0OTI4NTIyNCw4OS4yMTYuMTEzLjU1LDMwNjkwNjcx&s=swp-toolbar, 04.02.2019.

- 40) Mercer, J., Gibson, K., Clayton, D. (2015) The therapeutic potential of a prison-based animal programme in the UK. *Journal of Forensic Practice*, 17(1), pp. 43-54.
- 41) Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- 42) Nightingale, F. (1869) *Notes on Nursing: What it is and what it is not*. London: Harrison. Originally edited by S. Appleton and Company, New York, 1989.
- 43) Nikolić, Z., Kron, L. (2011) *Totalne ustanove i deprivacije. Knjiga o čoveku u nevolji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 44) Nimer, J., Lundahl, B. (2007) Animal-assisted therapy: A meta-analysis. *Anthrozoos*, 20(3), str. 225-238.
- 45) O'Haire, M., McKenzie, S., McCune, S., Slaughter, V. (2014) Effects of Classroom Animal-Assisted Activities on Social Functioning in Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 20(3), pp. 162-168.
- 46) Paws for Progress. About us, <https://pawsforprogress.co.uk/about-us/>, 01.02.2019.

- 47) Paws for Progress. Course Format, <https://pawsforprogress.co.uk/services/prison-based-services/hmp-yoi-polmont/program-format/>, 01.02.2019.
- 48) Paws for Progress. Rescue dog training program, <https://pawsforprogress.co.uk/services/prison-based-services/hmp-yoi-polmont/>, 01.02.2019.
- 49) Pedersen I., Nordaunet T., Martinsen E. W., Berget B., Braastad B. O. (2011). Farm animal-assisted intervention: relationship between work and contact with farm animals and change in depression, anxiety, and self-efficacy among persons with clinical depression. *Issues in Mental Health Nursing*, 32(8), pp. 493-500.
- 50) Pravilnik o načinu neškodljivog uklanjanja životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla i o uslovima koje moraju da ispunjavaju objekti i oprema za sabiranje, neškodljivo uklanjanje i utvrđivanje uzroka uginuća i prevozna sredstva za transport životinjskih leševa i otpadaka životinjskog porekla, *Službeni list SFRJ*, br. 53/1989 i *Službeni glasnik RS*, br. 31/2011.
- 51) Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za

- izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015.
- 52) Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2014 i 79/2016.
- 53) Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 66/2015.
- 54) Pravilnik o radu osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 145/2014.
- 55) Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju prihvatilišta i pansioni za životinje, *Službeni glasnik RS*, br. 19/2012.
- 56) Puppies Behind Bars, Misson, <https://puppiesbehindbars.com/mission/>, 13.05.2019.
- 57) Puppies Behind Bars, History <https://puppiesbehindbars.com/history/>, 13.05.2019.
- 58) Puppies Behind Bars, Goals, Strategy, Assessing Results, <https://puppiesbehindbars.com/goals-strategy-assessing-results/>, 13.05.2019.
- 59) Rossetti, J., King, C. (2010) Use of animal-assisted therapy with psychiatric patients: A literature review. *Journal of Psychosocial*

Nursing and Mental Health Services, 48(11), str. 45-48.

- 60) Senate Joint Resolution No. 74, State of New Jersey, 218th Legislature, Introduced May 10, 2018,
<https://legiscan.com/NJ/text/SJR74/id/1794454>, 13.05.2019.
- 61) Serpell, J. (2006) Animal - Assisted Interventions in Historical Perspective. In: Fine, A. (Ed.) *Handbook on Animal Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice*. London: Academic Press, pp. 3-20.
- 62) Souter, M.A., Miller, M.D. (2007) Do animal-assisted activities effectively treat depression? A meta-analysis. *Anthrozoos*, 20(2), str. 167-180.
- 63) Stevanović, I., Međedović, J., Petrović, B., Vujičić, N. (2018) *Ekspertska istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji*. Beograd: OEBS misija u Srbiji i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 64) Stojanović, Z. (2016) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- 65) Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje

- krivičnih sankcija u Republici Srbiji do 2020. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 43/2017.
- 66) Stevanović, Z. (2014) *Tretman osuđenika u zatvorskom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- 67) Strimple, E. O. (2003) A history of prison inmate-animal interaction programs. *American Behavioral Scientist*, 47(1), pp. 70-78.
- 68) Sykes (1958) *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*. New Jersey: Princeton University Press.
- 69) Špadijer Džinić, J., Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2009) Žena u zatvoru: deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 51(3), str. 225-246.
- 70) The Scottish Prison Service (SPS), <http://www.sps.gov.uk/Corporate/AboutUs/AboutUs.aspx>, 01.02.2019.
- 71) The Dogs Trust, <https://www.dogstrust.org.uk/>, 01.02.2019.
- 72) Toy, I. (2017) Pawprints in the Hospital, Society for the Social History of Medicine, <https://sshm.org/undergraduate-essay-prize-blogs/pawprints-in-the-hospital/>, 28.01.2019.
- 73) Tuke, Samuel (1813) *Description of the Retreat* (reprinted, London: Process Press, 1996).

- 74) Useem, B., Goldstone, J. (2002) Forging Social Order and its Breakdown: Riot and Reform in US Prisons. *American Sociological Review*, 67(4), str. 499-525.
- 75) Vallejo, J.R., Santos-Fita, D., González, J.A. (2017) The therapeutic use of the dog in Spain: a review from a historical and cross-cultural perspective of a change in the human-dog relationship. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 13(1), pp. 1-17.
- 76) Ward, C. (2015) Special Report: Inmates train puppies to help wounded veterans, <https://www.news10.com/news/special-report-inmates-train-puppies-to-help-wounded-veterans/1107885769>, 13.05.2019.
- 77) Zakon o veterinarstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010, 93/2012 i 17/2019.
- 78) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014.
- 79) Zakon o dobrobiti životinja, *Službeni glasnik RS*, br. 41/2009.
- 80) Zaštitnik građana - Ombudsman, Prava lica lišenih slobode, 08.05.2019.
- 81) Žunić-Pavlović, V., Jovanić, G. (2006) Savremene forme obrazovanja odraslih

osuđenih lica. *Beogradska defektološka škola*,
12(3),143-152.

- 82) 1 Fur 1 Foundation, The Difference between
Animal Assisted Therapy (AAT) and Activities
(AAA): Part 2 of 2
[https://www.1fur1.org/difference-animal-
assisted-therapy-aat-activities-aaa-part-2-2/](https://www.1fur1.org/difference-animal-assisted-therapy-aat-activities-aaa-part-2-2/),
30.01.2019.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.816:343.261-052
316.624
615.85:636.7.083

БАТРИЋЕВИЋ, Ана, 1985-

Друга шанса : рад осуђеника са псима у КПЗ Сремска
Митровица / Ана Батрићевић. - Београд : Институт за криминалошка и
социолошка истраживања, 2019 (Београд : Пекोगраф). - 185 стр. :
илустр. ; 21 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 171-185.

ISBN 978-86-80756-19-6

а) Затвореници -- Социјална интеграција б) Поремећаји
понашања -- Превенција

COBISS.SR-ID 277203980